

П. Певний.

За волю та державність

96/10
86
П. ПЕВНИЙ.

== ЗА ВОЛЮ ==
ТА ДЕРЖАВНІСТЬ

== ПОХОД ==
УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ
В ЗАПІЛЛЯ ВОРОГА.

З 5. ГРУДНЯ 1919 РОКУ
ПО 5. ТРАВНЯ 1920 РОКУ.

КН. І.

1920 р.

Видання газ. „Українське Слово“

Станіславів.

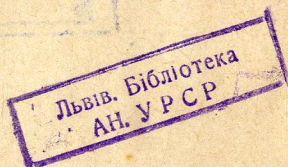
114

П. ПЕВНИЙ.

ЗА ВОЛЮ ТА ДЕРЖАВНІСТЬ

ПОХОД УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ == В ЗАПІЛЛЯ ВОРОГА ==

З 5 ГРУДНЯ 1919 РОКУ ПО 5 ТРАВНЯ 1920 РОКУ.

1920 р.

ВИДАННЯ ГАЗЕТИ „УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО“
СТАНІСЛАВІВ.

3434

ПЕРЕДМОВА.

Видаючи в світ першу книжку „За волю і державність“, автор мав на увазі освітити одну з сторін змагань українського народу за свою волю і державність.

Автор цієї книжки перебував весь час з армією Омеляновича-Павленка під час історичного походу армії У. Н. Р. в запілля ворога і записав історію походу, першу частину якої і подається в цій книжці.

В другій книжці буде вміщено біографії героїв походу: Генерала Омеляновича-Павленка, Полковника Тютюнника, Генерала Загородського, Полковника Никоніва, Полк. Гулого і других, що своєю енергією і запалом спасли Українську Народню Республіку від загибелі.

Крім того, в книжці буде дано нарис стратегичного значіння походу 5-го грудня 1919 року і вміщено історичні накази і різні документи, що до історії походу.

T3(24x331)6-314

T3(24x331)6-314

СИМОН ПЕТЛЮРА

Національний герой Українського Народу

Симон Петлюра.

Чи є на Вкраїні ім'я більш популярне, як Головного Отамана Симона Васильовича Петлюри?

Про Петлюру по всій Україні складають легенди, про нього народ співає в піснях. В Петлюру весь український народ вірить, його лише одного він рахує за оборонця ідеї визволення від всіх окупантів, що чорною зграєю налітали на Україну.

Револуція витворила цю могутню постать національного героя і в С. Петлюрі втілив український народ свої найкращі думки і свої бажання.

Широка популярність імені Петлюри є наслідком його щирої праці на користь батьківщини, на користь трудячому люду України.

В часи розпуки і зневіря, коли всі безнадійно кидали працю, йшов до народа його вірний син — Симон Петлюра і своїм запалом, своєю вірою поборював тяжкі перепони і відроджував дух народа і війська і як один вставав народ на боротьбу з ворогами української державности.

Життя сріблом покрило голову Петлюри, зморшками поборздило його чоло, але душа Петлюри весь час молода, запал і віра в перемогу осталися все тіж молоді, революційні.

Петлюра — він живий серед народа — бо його чесність, його кристально правдива душа вся як на долоні. Петлюра свого народа ніколи не зрадить, через те так і вірить український народ в свого національного героя.

В тяжки часи 1919 року, в грудні місяці, коли все здавалося вже загинуло і від державного життя не залишилося нічого, коли втрачена була віра в перемогу над ворогом, спас Україну лише один Симон Петлюра, що не втратив

віри в кращу будучину і передав свій запал військові, яке було відправлено в тяжкий похід з цілю руйнозання запілля ворога і нищення його сил.

І коли військо в самих тяжких умовах існування переховало свою бовздатність і винесло погордо жовто-блакитний прапор Української Народньої Республіки, то лише тому, що на цей тяжкий похід благословив його улюблений син українського народу Головний Отаман Симон Петлюра.

Національний герой і борець за кращу долю українського трудового народу Головний Отаман війська і голова Директорії У. Н. Р. Симон Васильович Петлюра народився 10 травня 1879 року на Полтавщині в убогій сем'ї. Здобувши освіту спочатку в народній школі, а потім в семінарії, молодий запальний юнак починає гуртувати біля себе українську молодь, разом з нею ширити серед темного нашого селянства — національну свідомість. Трудна і небезпечна була ця робота, бо за кожним кроком, за кожним словом стежили царські жандари і люто катували того, хто боровся за долю свого народу. Тому не диво, що С. Петлюра раз у раз терпів різні утиски від царської поліції, поневірявся по в'язницях та засланнях. Але все це не спинило й не лякало С. Петлюру. Горюча любов до України, до свого поневоленого Московщиною народу, надавала ще більше сил і запалу і всю свою енергію оддав С. Петлюра виключно на користь рідного краю, віруючи глибоко в те, що врешті український трудовий народ визволиться з московського ярма і буде повним господарем у своїй хаті на своїй землі.

На початку 1900-х років С. Петлюра вступає в українську революційну партію, приймаючи в ній найдіяльнішу участь і працює не покладаючи рук.

Пізніше, коли заклалась нелегально українська соціал-демократична партія, С. Петлюра вступає до неї і починає з негаснучим запалом ширити ідеї цієї партії серед українського селянства та робітництва. Горючим вогненным словом то промовця, то публіциста, то агітатора, обороняє він український трудовий народ від кривд і знущання над ним.

В 1906 році С. Петлюру було запрошено керувати соціал-демократичною газетою „Слово“, на чолі якої лишався він весь час її існування, працюючи разом з тим і в інших

українських газетах і випускаючи для народу невеличкі книжечки: „Українська Соціал-Демократична Партія“, „Незабутні“, „Франко — поет національної честі“ й др.

В 1911 р. на Вкраїні запанувала страшна реакція. Царські жандари стали переслідувати і карати тих, хто боровся за волю України. В тяжких обставинах, що склалися на Вкраїні, неможливо стало провадити працю і, з огляду на це, С. Петлюра мусив виїхати з України до Москви. Але і там на чужині не забував він свого покривдженого народу. Серед чужинців згортував він біля себе українців і з ними почав видавати великий журнал московською мовою „Украинская Жизнь“, обороняючи в ньому друкованим словом свій український народ, сподіваючись, що колись прийде та година, коли Україна розкується і зі зброєю в руках стане на оборону своїх прав і національної честі. Та бажана віками, жадана хвиля прийшла.

Велика революція в бувшій Російській Державі — тюрми народів розбила кайдани царизму і визволила з тяжкої неволі всі нації, які конали під ярмом московських царів.

Разом з іншими народами увільнилась і Україна. Для неї наступив час золотого відродження і великої праці для закріплення здобутків революції. Проводирем в тій тяжкій роботі став С. Петлюра, який в першу чергу взявся до організації українського війська. На початку травня 1917 р. було скликано перший Всеукраїнський Військовий з'їзд, на котрому С. Петлюру було обрано до Генерального Військового Комітету, а комітет обрав його своїм головою. У червні 1917 р., на другому Всеукраїнському Військовому з'їзді С. Петлюру було переобрано і протягом п'яти місяців стояв він на чолі Генерального Військового Комітету, організуючи українське військо. Була це дуже тяжка робота, бо тодішнє тимчасове Російське Правительство на чолі з Керенським весь час перешкоджало роботі цього комітету. Треба було багато уміння, такту і обережності, щоби закріпити за українським народом його права й вольности. Треба було невтомного, твердого керівника. Таким керівником був як-раз С. Петлюра.

За час перебування головою Генерального Військового Комітету С. Петлюра здобув собі серед українського вояцтва велику любов і найширшу популярність серед трудових

мас українського народу, котрий визнав його своїм національним героєм і борцем за світлу долю працюючого люду України, вірючи в нього, як в найкращого свого сина. Тої віри борець за щастя України, С. Петлюра, ні разу не зламав.

Коли московські більшовики-комуністи, як татарська орда, напали на Україну в 1917 році і почали грабувати, все нищити, С. Петлюра став Отаманом козацького коша, котрий обороняв Україну від московських грабіжницьких банд. Протягом трьох місяців С. Петлюра з рушницею в руках, як звичайний козак, бився з тими грабіжниками.

Після того, як німецькі генерали скинули Українську владу і поставили гетьмана, С. Петлюра, не дивлячись на свою втому, став головою Всеукраїнського Союзу Земств. Але тут його корисна праця була недовга. Гетьман, боючись, щоб С. Петлюра не підняв проти нього повстання, закинув його у в'язницю. Кілька місяців С. Петлюра мучився в гетьманській тюрмі, але врешті вирвався звідти і зараз же підняв повстання українського народу проти гетьмана.

Коли український трудовий народ, змучений знущаннями гетьманських отрядів, почув, що його найкращий син С. В. Петлюра уже на волі і кличе всіх до зброї, український народ, як один, піднявся під проводом С. Петлюри, розпочав боротьбу з гетьманом. Через місяць гетьманське військо було розбито до щенту і 19 грудня 1918 року С. В. Петлюра з своїм народнім військом урочисто вступає в столицю України-Київ. Почалось жваве будування Української Народньої Республіки, закипіла гаряча робота на користь трудового народу України. Здавалось, що доля усміхнулась, нарешті й наш народ спочине від тяжкої боротьби. Та сталося не так. Московські більшовики-комуністи, побачивши, що український народ після боротьби з гетьманом не встиг ще організуватись і зміцнитись, рішили напасти на нього, як злодії в ночі. Назбравши банди китайців, мадяр та латишів, московські більшовики-комуністи посунулись хмарою на землю стомленого українського народу. Огнем і мечем пройшли вони по селах і містах України, грабуючи селян, розстрілюючи невинних людей і заводючи скрізь московську комуну.

Україна мусила знову боротись зі зброєю проти московських бандитів. Не встигло українське військо вигнати

комуністів з Лівобережної України, як чорною зграєю насунуло на Україну військо московських панів на чолі з російським генералом Денікіним, що хотів повернути український народ в московське ярмо. Довелось битися з новим ворогом.

Денікіна було розбито.

Але знову сараною насунули на Вкраїну московські більшовики. І як раніше на чолі українського війська став той же невтомний борець за волю України Симон Петлюра.

Тяжка то була боротьба. Числена хвороба на тиф, брак взуття і одягу знижували боєздатність українського війська.

Часом військо опановувала розпука і зневірря, але в такі часи до нього з'являвся Головний Огаман Симон Петлюра і словом бад'орости і своєю вірою в перемогу в боротьбі за державність запалював лицарську гордість українського козацтва і воно одержувало перемогу.

З наказу Головного Огамана війська У. Н. Р. Симона Петлюри 5 грудня 1919 року українське військо перейшло в запілля з початку добровольчесько-денікінського, а потім більшовицького табору і знищило ворога на всьому Правобережжю. Це був колосального значіння бойовий марш, прикладу якого не має історія ні жадного з народів.

Про цей поход подаються відомости в цій книжці.

Козацтво і весь український народ вірить, що там, де з'являється Симон Петлюра — завше буде перемога. І вони не помиляються, бо герой українського народу Симон Петлюра втілює в собі, що є кращого в народі — відвагу і віру в перемогу.

Щаслива та країна, де є такі славні лицарі, як Симон Петлюра.

Діяльність Правительства.

18 листопада 1919 р. — 15 травня 1920 р.

Перехід Галицької Начальної Команди на бік добровольців катастрофічно відбився на справі здійснення загального плану будови держави, виробленого Правительством У. Н. Р.

В хаосі руйнування фронтової системи почалися страти одної позиції за другою і, нарешті, стратегичне положення в початку листопада 1919 року склалося в такий спосіб, що під Жмеринкою, після залишення галицькими частинами північного фронту, військо У. Н. Р. і, навіть, штаб його опинилися під безпосередньою загрозою оточення з боку наступаючих баталіонів Денікіна, осмілених легкістю цього наступу.

Крім того, шалена епідемія висипного і поворотного тифа вивела з лав половину людей і погрожувала скосити і решту війська У. Н. Р. В таких обставинах не залишалось ніякої надії на можливість вдержати наступ добровольців і на нараді, яка відбулася в Жмеринці в середині листопада 1919 р., було вирішено відвести все військо на другі позиції, щоб реорганізувати запілля і фронт. Але події пішли прискореним темпом і Жмеринська ситуація перекинулася і до Проскурова.

Стратегична ситуація і територіальні засоби стали цілком катастрофічними, бо поруч з наступом Денікіна почалася окупація західної смуги нашої території.

Перед Урядом і Командуванням У. Н. Р. стало в усій повноті і значінню питання майбутнього існування держави і боротьби з ворогом. Цільности думки досягнуто не було.

В той час, як військові штабові кола, оцінюючи безнадійність нашого військового стану, прийшли до висновку розпустити військо і „струмочками заховатись“, Правительство У. Н. Р. стало на зовсім иншу позицію і Рада Народніх Міністрів на своєму останньому засіданні в Кам'янці ухвалила

зброї не завішувати і дальшу оборону проти ворога провадити в районі Староконстантинова і Шепетівки, з метою реорганізації війська і спочинку для дальшого наступу на схід.

А стратегічні події розвивалися з нечуваною швидкістю. Під напором спільних сил Денікіна, висипного тифу і інтенданського безладдя, військо і Правительство залишили Кам'янець Подільський і докотилися до Староконстантинова і, через скрутне становище оборони Староконстантинова і неможливості руху в районі Шепетівки, був вибраний рух на м. Любар—Чарторію, які і стали сідком історичних подій. В цих брудних маленьких містечках почався слідуєчий етап Голгофи У. Н. Р.

В цілкізистім розумінні неможливості далі провадити боротьбу в старий спосіб, Правительство рішило перевести цілком новий спосіб боротьби: війська як, регулярної частини, не розпускати і перекинути його в запілля ворога, де воно повинно нищити ворожий транспорт, комунікацію і в той же час організовувати і регулювати повстанський рух, а Правительство, підтримуючи зв'язок з армією і населенням зі свого боку вживатиме всіх заходів, що до забезпечення закордонном міжнароднього становища України і привернення громадської думки Західної Європи на наш бік. На спільній нараді з командірами дівізії, яка відбулася в Чарторії 5 грудня, рішено було, щоб Головний Отаман і Правительство У. Н. Р. відокремились від війська, щоб тим самим не пригнати до війська уваги ворога.

Вищенаведений спосіб дальшої боротьби за волю і державність У. Н. Р. Правительство з'ясувало в акті, який випустило в Любарі і датувало 2 грудня 1919 року.

Приводимо цей акт дословно :

Від Правительства Української Народньої Республіки.

В будуванню Самостійної Української Народньої Республіки в сей момент кінчається один період, — період нечуваної героїчної боротьби і великих страждань українського народу. Доля судила, що український народ на шляху до самостійного життя не мав реальної підтримки серед держав світу. Територія України вважалася і вважається як приватна

здобич для кожного, хто може свої бажання піддержати озброєною силою, а не як хата вільного українського народу і свободних, рівноправних меншостей цієї країни.

Російські комуністи бажать за допомогою матеріяльних багатств України піддержати свою Совітську Республіку. Російські контр-революціонери почали відновлення російської царської імперії походом на Україну.

Імперіялістичні держави Європи будують свою політику на сході через поневоєних народів України. Тому не дивно, що Український народ, полишений лише на свої власні сили, не міг досі твердо стати на ноги в будівництві своєї держави.

З моменту евакуації Києва, після повалення гетьманського насильства, Українська Народня Республіка була вічно під страшною загрозою захоплення ворогами. І лише завдяки надзвичайному героїзмові народу і війська держалися ми проти наших противників.

За час цієї боротьби в боях полягло велике число нашого вояцтва, а ще більше вірних синів України гинуло від усіх заразних хвороб. Держави світу не тільки байдуже дивилися на те, що український народ гине без всяких санітарних засобів, а, навіть, забороняли привозити на Україну потрібні нашому війську лікарства.

Правительство Української Народньої Республіки і республіканське військо, які заводили лад і порядок на території України, спираючись на демократичні принципи, не були в силі виконати свої завдання, бо буржуазно-демократична Європа відрізала нашу територію від взаємовідносин зі світом, в наслідок чого наш край знову кинутий в чорну страшну анархію.

Через все те, наше державне тіло стояло многократно перед катастрофою: в січні 1919 року — в Києві, в лютім — в Винниці, в травні — в Волочиську, в червні — в Кам'янці. Все це етап Українського народу по дорозі на Голгофу. Бичований, знеможений піднимався він у своїм завязтті до свого самостійного життя, до нових спроб стати вільним і рівноправним громадянином світу. І напевне наше робітниче і селянське військо виконало б свої завдання, коли б тяжкий іспит історії не знесилив матеріяльно і морально наших організованих сил.

Перехід Галицької Армії на сторону Денікіна поставив нашу армію в надзвичайне тяжке стратегічне і матеріальне положення, бо одночасно з передачею ворогові сили військового майна, для його наступу була відкрита наша головна комунікаційна лінія.

Це примусило державний апарат нашої Республіки і військо залишити район Кам'янця, Проскурова та Старо-константинова і перейти в місцевість, де б наша армія могла відпочити, поправитись і знову, як організована й дисциплінована сила, піти в наступ проти ворога.

Відступ армії в тяжких умовах розстроїв наш державний урядовий і фінансовий апарат і зруйнував постачання армії. В цей критичний момент для Української державности, коли наша армія зосереджувалась в районі містечка Любара, купка авантюристів, прикриваючи свої плани совітськими лозунгами, задовольнила свої хижнецькі наміри тим, що зрадницькі ограбувала державну скарбницю.

Цим наша армія поставлена в ще більш скрутне матеріальне становище. В зв'язку з зазначеним станом річей, Правительство Української Народньої Республіки заявляє, що воно тимчасово переходить на інші способи боротьби за нашу державність. Військо одержить від Вищого Командування ті завдання, які воно повинно надалі виконувати. Правительством разом з Верховною Властю Республіки для державного діла перебуватиме в певному місці, щоб, маючи зв'язок з народом і військом, керувати справами України і заступати її перед другими державами і народами так, як цього будуть вимагати інтереси нашої Республіки. Правительством не припиняє своєї діяльності і доложить всіх сил, щоб боротьба українського народу за визволення була доведена до успішного кінця.

Панські порядки нового гетьмана генерала Денікіна вже підняли проти себе весь трудячий народ України, всю українську і неукраїнську демократію. По над Дніпром ідуть великі повстання українського народу проти російських черносотених завойовників.

Окрім повстання в тилу добровольчеської армії, її силу підриває наступ червоної армії із Совітської Росії. Господаруванням чужоземців Україна доведена до крайньої руїни і безладдя. Народ України і наше республіканське військо

знає, що в більшовизмі порятунку немає. Більшовицький комунізм на українському ґрунті не приймається. Він може посягти тільки нову міжгромадянську війну, нове кровопролиття, в третє знищити Україну матеріально.

Вояки Української Армії і весь народ України!

Нехай наша віра в нашу народню справу не захитається ні на мить.

Тяжкий момент, який переживає наш рідний край, вимагає від вас великої самопожертви. Але ніщо на світі не дається без боротьби. Двохрічною своєю боротьбою з ворогами України Ви поважно поставили перед усім світом справу визволення нашого народу. Всесвітній соціалістичний конгрес в Люцерні 8-го серпня сього року одноголосно признав Українську Самостійну Республіку.

Весь щиро демократичний і соціалістичний світ дивується нашій впертій і невпинній боротьбі з своїми ворогами за національну і соціальну справедливість.

Успіхи наших ворогів не довговічні, бо на чужі гроші і чужою допомогою, а не своєю внутрішньою силою, держиться армія Денікіна. Українська Народня Республіка держиться своїми власними силами і наперекір нашим лютим ворогам вона буде жити вільно і самостійно. Як раніше, так і тепер нашим кличем буде Самостійна Народня Республіка. Тільки в самостійній Республіці може трудячий народ України, без ріжниць національностей, здобути собі землю, волю і громадські та національні права.

Нехай живе вільний народ України і його Незалежна Народня Республіка.

Голова Директорії Отаман ПЕТЛЮРА.

Голова Ради Народніх Міністрів і Міністр Внутрішніх Справ І. МАЗЕПА.

Міністр Преси і Пропаганди Т. ЧЕРКАСЬКИЙ.

Міністр Праці Й. БЕЗПАЛКО.

Міністр Єврейських Справ П. КРАСНИЙ.

Керуючий Міністерством Пошт і Телеграфів ПАЛИВОДА.

В. О. Міністра Народнього Господарства Г. СОЛОДАРЬ.

Державний Секретарь Л. ШРАМЧЕНКО.

М. Любар на Волині, 2 грудня 1919 року.

Наведений акт і був новою підвалиною будування Української Народньої Республіки.

Ця декларація глибоко підтверджувала моральний контакт між Правительством, народом і військом, з одного боку

твердість Правительства, що до боротьби за державність і незалежність з другого боку.

Доля українського народу була передана в руки народа народнім Правительством.

Коли військо У. Н. Р. вирушило в похід, в Правительстві виникла думка використати проти Денікіна галицькі частини, схиливши їх знову до боротьби за Українську Народню Республіку. В цій цілі до Винниці було вислано полігичних референтів п. Феденко і п. М. Левіцького, котрі розпочали переговори з галичанами.

В наслідок праці посланців 25-го грудня 1919 року представниками українського Надніпрянського війська та уповноваженими галицького війська підписано умови злуки двох армій в єдину армію Соборної України під загальним командуванням Отамана Омеляновича-Павленка.*) Але умов галицька команда не додержала, до фактичного здійснення договору не приступила зовсім, а в початку січня 1920 року галицька армія перейшла до большевиків.

В той час, як військо вирушило в похід, Правительство У. Н. Р. продовжувало свою діяльність: одна частина Кабінету Міністрів залишилася на Україні, друга: Міністр Фінансів МАРТОС, Міністр Народнього Господарства ШАДЛУН в кінці жовтня і Керуючий Міністерством Закордоних Справ А. ЛІВІЦЬКИЙ в середині жовтня з Кам'янця виїхали за кордон.

Перші два були командіровані в справі торговельних зносин, а останній виїхав до Варшави, як Голова нашої Дипломатичної Місії для переговорів з Польщею. Міністр Огієнко залишився в Кам'янці, як Уповноважений У. Н. Р.

5-го грудня 1919 року із Нової Чарторії, в порозумінню з Правительством, за кордон виїхав Головний Отаман ПЕТЛЮРА.

Голова Ради Народніх міністрів І. Мазепа 7 грудня 1919 року виїхав з Любаря до Винниці разом з міністром праці Й. Безпалко.

Перший час Правительство тримало самий тісний зв'язок з армією: так Голова Ради Народніх Міністрів І. Мазепа в цілях інформації війська 15 грудня 1919 року прибув з Винниці до Липовця і на нараді з представниками отамана

*) Копію протокола див в II книжці „За волю та державність“.

Омельяновича-Павленка і отам. Юрком Тютюнником ще раз освітив точки, які лягли підвалиною Любарського правительственного акта і широко інформував представників військових частин про сучасне і загальне становище України.

З Липовця п. Мазепа знову повернув до Винниці, а військо У. Н. Р. взяло марш на Умань.

В той час, як ядро Правительства працювало по загальному плану, який ще був намічений в Любарі, друга частина міністрів, (члени партії соц. рев.) почала вести сепаратну політику, абсолютно не рахуючись з тим актом, який був оголошений Правительством в Любарі.

Так, коли 27 грудня була скликана державна нарада, то виявилось, що в Хмельнику закладається „Рада Республіки“ з п. Іваном Лизанівським на чолі. Ця „Рада Республіки“ мала прийняти права Директорії і сконструювати нове правительство з прем'єром п. Макухом, або п. Черкаським на чолі. „Рада“ складалася виключно з с-рів, в склад її входили: головою — Лизанівський і членами — п. п. Щадилів, Черкаський, Макух, Сумневич, Паливода, Палащук, Баєцький, М. Сухенко і Гірняк.

На нараді із членів Правительства були присутні — Прем'єр Міністр І. Мазепа, Міністр Праці Й. Безпалко, Міністр Преси і Пропаганди Т. Черкаський, Міністр Пошт і Телеграфів Паливода. Тов. Міністра Внутрішніх Справ Макух.

Після взаємних інформацій „Рада Республіки“ була скасована і зі складу Ради була виділена лише Комісія по складанню проекта, що до скликання предпарляменту.

Головна задача Правительства в праці на Україні полягала в правильному інформуванню населення і збереженню перекинутої в запілля ворога нашої армії.

До армії посилалися представники Правительства з інформаціями про сучасний стан України, а також з підтвердженням стояти твердо і непохитно на позиції У. Н. Р.

Крім того, Правительство У. Н. Р. держало контакт з членами Правительства, що перебували в цей час за кордоном.

В цій цілі 31 грудня із Винниці Міністр Праці Й. Безпалко командірується через Кам'янець до Варшави для докладу Головному Отаманові і перебуваючим за кордоном членам Правительства про сучасне становище на Україні,

а Прем'єр Міністр І. Мазепа 1-го січня 1920 року відбув із Винниці до війська, але, після подорожі в Таращанський повіт, Тульчин, Гайсин і Брацлав, примушений був відправитися до Могілева для встановлення контакту з закордоном, бо серед суспільства почали поширюватися чутки про формування за кордоном нового Кабінету, а також про те, що ніби то Головним Отаманом заключена згода з Польщею.

В Могилів п. Мазепа приїхав 18 січня 1920 року і довідавшись, що в Кам'янці перебувають Міністри — Безпалко, Лівіцький і Шадлун, виїхав 23 січня 1920 року до Кам'янця, де в цілому ряді нарад обмірковувалися питання, що до загального плану діяльності Уряду і відновлення державної праці взагалі.

Міністр Народнього Господарства Шадлун повернувся із Румунії через Галичину до Кам'янця 11 січня і після цього піддержував зв'язок і активно допомагав новим українським формуванням на Поділлі.

15 лютого І. Мазепа виїжджає до армії Омеляновича-Павленка, Міністр А. Лівіцький вертає до Варшави продовжувати переговори з Польщею, Міністр Й. Безпалко їде далі в Європу поінформувати всі місії про дійсне лице большевиків і про наміри Уряду.

Міністр Шадлун залишається в Кам'янці для зв'язку з закордонною частиною Уряду, з частиною, перебуваючою при армії, а також для безпосередньої допомоги українським формуванням на Поділлі.

Зполучитися з армією Омеляновича-Павленка було надзвичайно тяжко. Треба сказати, що марш нашої армії під командою ген. Омеляновича-Павленка відбувався надзвичайно таємно і знати куди направляється військо було неможливо. П. Мазепа вибрав шлях через Могилів і 20 лютого 1920 року прибув до Ямполья. Тут, по дорозі біля стації Рудниця, п. Мазепа зустрівся з недобитками банд генерала Бредова, що панично тікали з Одеси і примушений був повернути до Могілева. В Могилеві відбувається зустріч п. Мазепа з полк. Удовиченко. Останній тільки що повернувся з Одеси, тікаючи від добровольців і большевиків. 23 лютого 1920 року полк. Удовиченко одержує від п. Прем'єра Міністра наказ приступити до формування дівізії на території Могилівського та Ямпільського повітів. В цей

час через Могилів і повіт панично сунулися добровольчеські орди з генералом Бредовим на чолі. Полковнику Удовиченку вдалося шляхом часткового обеззброєння зробити де які запаси зброї і аmunіції. Але по збільшевиченому від грабунків денікінських банд району Ямпольщини та Могилівщини слідом за Бредовим саранною сунули більшовики. Утворювалася тимчасово несприятча для полк. Удовиченка ситуація і, щоб не бути оточеним в Могилеві, 27 лютого 1920 року він відводить своє військо по над Дністром на Калюс.

Від 28 лютого по 7 березня Могилів, хоч і обійдений більшовиками з заходу, всеж фактично залишився без всякої влади.

Щоб запобігти розвиненню отаманії, Мазепа пробув у Могилеві ще якийсь час. 7-го березня п. Мазепа виїхав за кордон з метою звідти пробратися до армії Омеляновича-Павленка. В той час в закордонній пресі агентами більшовицького уряду вперто і, треба сказати досить успішно, поширювалися чутки про дисциплінованість більшовицького війська, стрункість і раціональність більшовицького військового і урядового апарату і взагалі про Вільне життя в Совітській Росії і Україні. Громадянство і, навіть, наші дипломатичні представники почасти вірили цим вигадкам.

Своєчасною інформаційною працею п. Мазепі вдалося розвіяти туман обману, роз'яснити для суспільства і преси справжню істоту більшевизма на Вкраїні і вказати дійсні перспективи українського руху.

Повертаючи знов на Вкраїну, після подорожі через Одесу, Балту, Умань, де приходилося пробиватися через саму товщу більшовицьких сил і, навіть, побувати в чрезвычайці, п. Мазепа дістався 18 квітня до Єлизавету, звідки вирушив на Ольгополь і, нарешті, 28 квітня 1920 р. приєднався до війська. Перебуваючи з ним і під час історичних боїв з більшовиками 3—5 травня в районі між м. Ямполем і ст. Вапняркою, разом з військом, п. Мазепа дістався до Ямполь, а далі через Могилів прибув 12 травня до Виниці.

Військо виконало боеве завдання і 5 травня сполучилося з фронтом Удовиченка, а Правительство У. Н. Р., таким чином, здійснило свої пляни, що були намічені ще в Любарі. Тільки твердість Правительства і військового командування в пере-

веденню цього плану в життя спасло Українську Державу від загибелі.

Весь час, коли під навалюю Денікіна і большевиків здавалось страченою остання надія на відродження української державности, коли залізною п'ятою червоних і чорних завоюююників винищувалося навіть абстрактну думку про українську державність і незалежність, коли вся українська дійсність ставала роспукою, в чорні часи пригноблення, Правительство У. Н. Р. не розгубилося, не стратило перспектив і надії на кращу будучину і ні на одну хвилину не занепало духом і не завішувало зброї. В наслідок всього цього, ворог на фронті і в загіллі в решті був розбитий, а одночасно за кордоном було досягнуто порозуміння і союзні військові умови з Польщею, котрі давали міцні підстави, як для найскоршого створення Української Народньої Республіки.

Звичайно, різні погляди дають різні висновки, але коли оцінювати діяльність Правительства об'єктивно, не можна не признати невної послідовности і твердості Правительства, що до боротьби за основні точки, які покладалися в основу українського руху в цей період.

Рішуча, послідовна і непохитна боротьба за Незалежну Демократичну Республіку проходить червоною ниткою через увесь зазначений період діяльности Правительства.

Голова Ради Міністрів

I. Мазепа.

Ісаак Прохорович МАЗЕПА народився в 1884 році, по походженню — українець, син селянина, з Чернігівщини, Новгородсіверського повіту. На українській ниві І. Мазепа почав свою працю в Петрограді в українських гуртках, підчас перебування студентом фізико-математичного факультету.

В 1910 році І. Мазепа скінчив Університет з дипломом І степені, після чого був делегований Міністерством Земельних Справ на 10 місяців за кордон: в Австрію, Німеччину, Швецію і Данію для ознайомлення з деякими спеціальними галузями сільського хазяйства в цих державах.

З 1908 по 1910 рік І. Мазепа приймав участь в праці в статистичнім бюро при Міністерстві Земельних Справ, причому, літом 1908 року був на обслідуванні киргизького хазяйства в Акмолинській області, а літом 1909 року — на обслідуванні киргизького і переселенського хазяйств в Семеріченській області. Після повернення з закордонної командировки І. Мазепа працював по дорученню Міністерства Земельних Справ по обслідуванню кормових площ з 1910 по 1914 р. при Нижегородському губерніяльному земстві, а з 1914 р. при Катеринославському губерніяльному земстві.

Під час війни з Німеччиною, І. Мазепа працював по заготовкам харчу для війська, з серпня 1914 року на північному Кавказі (в Ставропільській губ., в Кубанській та Терській областях), а з 1915 року до кінця війни на Катеринославщині при Уповноваженому Міністерства Земельних Справ С. Третьякові. Одночасно І. Мазепа брав участь в громадських інституціях, а з початком революції був обраний членом Катеринославського Губерніяльного Продовольчого Комітету

І. МАЗЕПА

і Губерніяльної Продовольчої Управи, яку посаду займав до розпуску Продовольчої Управи більшовиками, в січні 1918 р.

13 серпня 1917 року І. Мазепа був вибраний Радником Катеринославської Думи по списку українських соціал-демократів, а в січні 1918 року членом Катеринославської Губерніяльної Земської Управи. За антибільшовицькі погляди розпорядженням більшовицької влади був укупі з іншими членами Управи, в січні 1918 року, усунутий з посади члена Катеринославської Губерніяльної Продовольчої Управи і в березні того-ж року з посади члена Катеринославської Губерніяльної Земської Управи. Після звільнення в 1918 році Катеринославщини від більшовиків був до гетьманського перевороту Головою Катеринославської Губерніяльної Револьюційної Ради, яка, за згодою Центральної Української Ради, виконувала функції Губерніяльного Комісара на Катеринославщині.

І. Мазепа належить до партії українських соціал-демократів, членом якої состоїть з 1905 року.

Після розпуску Катеринославської Губерніяльної Земської Управи гетьманським урядом, в серпні 1918 року був видавцем соціал-демократичної газети „Наша Справа“ на Катеринославщині.

На VI конгресі партії І. Мазепа був обраний членом Центрального Комітету партії.

В січні, 1919 року І. Мазепа був обраний членом Всеукраїнського Трудового Конгресу від селян Катеринославщини.

В квітні 1919 року І. Мазепа був закликаний в Кабінет Б. Мартоса на посаду Міністра Внутрішніх Справ, а в кінці серпня 1919 року на посаду Голови Ради Народніх Міністрів.

Після переходу війська, в грудні 1919 року, на партізанські форми боротьби і виїзду за кордон Головного Отамана, І. Мазепа, разом з іншими Міністрами, залишився на території України, піддержуючи зв'язок з армією і Головним Огманом.

Побувавши з цією метою після Любара в Винниці, Липовці, Гайсині та інших районах Правобережжя, І. Мазепа, в місяці лютому, 1920 року, приїхав до Кам'янця Подільського для встановлення безпосереднього контакту з Головним Огманом і тими, що перебували там, іншими членами Кабінету Міністрів.

В березні 1920 року І. Мазепа перейшов через большевицький фронт і перебував з військом У. Н. Р., що було в запіллі ворога, до з'єднання його в початку травня 1920 року з групою полковника Удовиченка в районі Ямпіль-Могилів.

З огляду на зміну політичної ситуації, 19 травня 1920 року, І. Мазепа подав в відставку від імені цілого Кабінету Міністрів. В склад нового Правительства В. Прокоповича І. Мазепа увійшов, як Міністр Земельних Справ, але, не погоджуючись з напрямком політики більшості Ради Міністрів, 23 червня 1920 року, разом з Міністром Праці Й. Безпалко пішов в відставку.

Поход Армії.

**Загальне положення Армії У. Н. Р.
в листопаді 1919 року.**

До історичних моментів боротьби українського народу за свої права, волю та державність належить і знаменитий похід 5 грудня 1919 року в запілля ворога, котрий заняв майже всю територію Української Народньої Республіки. Під походом 5 грудня 1919 року розуміємо марш української армії під командою отамана Омеляновича-Павленка, протягом 5 грудня 1919 року — 5 травня 1920 року.

Тяжкі умови перебування армії У. Н. Р. в районі Кам'янця-Подільського і Могиліва Подільського, брак військового знаряддя і численна хвороба на тиф, дезорганізували українську армію. Інтенданський хаос і перехід галицького війська на бік Денікіна остаточно доконали українське військо.

До кінця листопаду 1919 року стратегичне становище для української армії було цілком катастрофічне. Весь північний і південний фронт були зруйновані і кожного менту можна було чекати, що ворог захопить Жмеринку і Проскурів і, таким чином, українська армія буде оточена.

В решті, ворог захопив Вапнярку і вже посувався на Жмеринку і Могилів Подільський і безпосереднє загрожував Кам'янцю Подільському, де були розташовані центральні урядові і військові інституції.

Військове командування примушене було віддати наказ про залишення всього Кам'янецького плацдарма і відтягувало решту частин на Проскурів. В короткий час було залишено Могилів Подільський і приступлено до евакуації Кам'янця Подільського.

З початку гадалося з Проскурова евакуувати потрібне майно і державну скарбницю до Староконстантинова по за-

лізниці і вже в цьому районі перевести переформування війська, з'єднавши решти частин в одну дивізію. Але цей план розбило саме життя: перехід по залізниці з Проскурова до Старокопачинська не дозволили зробити селяне Пашківської волости, які перервали залізничну колею і погрожували виступити збройно, коли українське військо перейде через район Пашківської волости.

Причини ворожого виступу пашківців полягали в тому, що командою одного з бронепоїздів було заарештовано кілька селян за грабунки ешелонів з майном.

Для полагодження конфлікту з селянами, до Пашківської волости була вислана спеціальна делегація на чолі з п. Феденком і з „Пашківською Республікою“ було заключено формальний договір, що вона не буде перешкоджати пересованню війська У. Н. Р. через Пашківську волость. Але військові події попередили договір: добровольці повели наступ на Проскурів.

В цей час в Проскурові скупчилися майже всі ешелони, що були вивезені з Кам'янця-Подільського.

Військо У. Н. Р., ще не підтягнулося до Проскурова, а ті сили, що мали обороняти Проскурів, були занадто слабкі, щоб можна було вдержати місто.

Знову во всю широчінь стало питання про евакуацію. Єдиний вільний шлях по залізниці був у напрямку на Волочиськ, який в той час займали поляки.

Порозуміння, що до евакуації на Волочиськ, між Правительством У. Н. Р. і поляками досягнуто не було. Щоб відтягнути хоч на хвилину остаточний крах, був відданий наказ провадити евакуацію на Чорний Острів і ст. Войтівці.

І в цей момент добровольці були вже в 25 верстах від Проскурова. Немоżliво передати картину того хаоса і безладдя, що опанували на ст. Проскурів: не вистачало ні паровиків, щоб вивезти ешелони з майном і державними паперами, і бракувало взагалі всякого розпорядження і ініціативи. Все переплуталося, люди, як божівильні, бігали по колей, бандити почали грабіж ешелонів і для більшого безладдя невідомий злочинець пустив паровика проти одного з ешелонів. Паровик врізався в валку, потрошив вагони і шлях залізничний був зіпсований. Сила народного добра, включаючи і вагон з грошима, залишилися на стації.

Відсутність плану евакуації і невміння орієнтуватись в боевых обставинах тих людей, що були поставлені Правительством У. Н. Р. завідувати евакуацією, привели, навіть, до того, що Військове Міністерство з Генеральним Штабом не встигло виїхати з Гречан і залишилося на шляху Кам'янець—Гречани і далі, вже по своїй ініціативі, попало на Гусятин, звідки інтерновано було поляками в Галичину.

На ст. Войтівцях спішно всі повилазили з потягів і решта від державного апарату У. Н. Р. потяглася через Купель на Староконстинів в район Любаря, куди прямували і рештки частин українського війська, яке ще не так давно було представлено корпусами, а тепер ішло невеличкими групами, голоне і обідране.

Для війська це був шлях Голгофи. З 15-ти тисяч чоловік і один відсоток не мав шинелей. Більшість була також і без чобіт.

А в цей час вдарили сильні морози і піднялася хуртовина. Неймовірні труднощі і надлюдські страждання перетерпіло козацтво поки дісталось до Любаря.

Зрада Волоха.

Можливо, що військо У. Н. Р. після переформування, при більш менш добрих умовах, виявляло-б ще боеву силу, коли-б не почалося руйнування його всякими отаманчиками, що набрали в цей час великої сили.

Відродження отаманії доконало військо У. Н. Р.

Волох, що стояв на чолі червоних гайдамаків, разом з Данченком, отаманом повстанців, і Божком, командіром Запоріжської Січі, користуючись тим, що до Любаря не підійшли частини У. Н. Р., захопили 30 листопаду державну скарбницю і хотіли примусити Головне Командування і Правительство У. Н. Р. стати на радянську платформу і, таким чином, з'єднатися з більшовиками. Але Головне Командування і Правительство У. Н. Р. стояло непохитно на старій позиції незалежності У. Н. Р. і дальшої боротьби, як з денікінцями, так і більшовиками, вважаючи цих окупантів ворогами української державности, і Волох одержав негативну відповідь.

Тоді Волох розпочав переговори з боротьбистами, що в той час утворили українську комуністичну партію (боротьбистів), яка, не почувавучи за собою ніякого ґрунту, заgravала з большевиками, що до спільних акцій на Вкраїні. Під час захоплення Волохом Любаря рештки війська У. Н. Р. були в районі Мацевичей і серед війська пішла чутка, що в Любарі заарештовано Головного Отамана Петлюру і Правительство У. Н. Р.

Дійсно, обставини склалися так, що Правительство У. Н. Р. не мало засобів для ліквідації Волохівського виступу і коли-б ново утворені комуністи були трошки хоробріші, вони легко могли-б захопити Правительство, але вони більше рятували своє життя, ніж були здатні на серйозні виступи.

Коли військо У. Н. Р. наближалось до Любаря, Волох устиг втікти до Чуднова. У Любарі в розпорядженні Правительства У. Н. Р. була лише одна військова частина — школа старшин, яка через нерозумну поведінку начальника її, оголосила нейтралітет і тим дала можливість, безпокарано втікти волоховцям.

Коли підійшло до Любаря військо У. Н. Р., виявилось, що Головний Отаман і Правительство У. Н. Р. перебувають в Новій Чорторії.

Гнатися за Волохом не було ніякої рації, бо з одного боку військо було страшенно перетомлено, а з другого, погоня за Волохом могла втягнути військо в нові операції з большевиками і тим самим прискорити ліквідацію війська У. Н. Р.

Історичний крок.

Брак грошей, запілля, відсутність набоїв і одягу, сильна епідемія на тиф поставили відверто питання про вирішення дальшої боротьби за волю та державність Української Народньої Республіки. Стан був безнадійний, допомоги чекати не було звідки. Треба було чуда, щоб відродити боевий дух війська і привести хоч до відносного порядку рештки частини війська У. Н. Р.

І чудо сталося. Популярність імені Головного Отамана С. Петлюри спасла військо від дезорганізації і остаточного розвалу.

Головний Отаман, не вважаючи на катастрофічність менту і тяжкий стан армії, твердо стояв на позиції дальшої боротьби за державність і незалежність У. Н. Р. і його віра в остаточну перемогу передалася в козацькі лави.

В цей момент була найбільша злука війська У. Н. Р. зі своїм Отаманом.

Головний Отаман своїм запалом і вірою в перемогу відродив бойовий дух війська. Все загоралося, жадало скласти всі сили на боротьбу з ворогами.

Такі моменти можуть бути раз в життю.

Головний Отаман не помилився. Військо осилило тяжкі умови життя і вийшло переможцем після тяжкого іспита.

Правительство Української Народньої Республіки поділяло погляди Головного Отамана і теж додержувалося тієї думки, що тяжкий час буде пережитий, знову настане час відродження для вільності і незалежності У. Н. Р.

Свої думки, що до дальшої боротьби Правительство У. Н. Р. зафіксувало в відозві до населення, яку датувало 2 грудня, а фактично випустило лише 5 грудня.

В відозві Правительство У. Н. Р. зазначало, що, разом з Верховною владою, воно не припиняє своєї діяльності, а, навпаки, доложить всіх сил, щоб боротьба за волю та державність була доведена до успішного кінця і звертається до населення і війська з закликом стояти міцно в своїх рядах, бо Українська Народня Республіка держатиметься своїми власними силами і, наперекір нашим лютим ворогам, буде жити вільно і самостійно. Як раніш, так і тепер, кличем буде Самостійна Народня Республіка і що в самостійній Республіці народ України, без різниці національностей, одержить землю і волю і громадянські і національні права.

5 грудня 1919 року в Любарі відбулася нарада Командирів Дівізій Армії У. Н. Р., на якій було вирішено прорватися в запілля ворога з метою дезорганізації його тилів, нищення баз і підготовки повстання.

5 грудня Головним Отаманом по війську був даний наказ, що в зв'язку з новим завданням, яке покладається на армію, Командуючим армією призначається Отаман Омелянович Павленко, одночасно залишаючись Командіром Запорізької групи, і заступником його призначається Отаман Юрко Тютюнник і що дальніші вказівки від Головного Отамана будуть передаватися через Уряд У. Н. Р.

Прорив фронту.

На нараді Командирів дивізій було вирішено розпочати марш на Липовець. В цей час м. Липовець і залізничний шлях аж до самого Казятин і далі до Фастова і Києва тримала добровольческа армія, але залізничні стації не мали великої охорони і, таким чином, фронт перервати було легко. Крім того, прориву фронту сприяли ті обставини, що головні свої сили добровольці примушені були тримати в районі Києва, на який насадало большевицьке військо Р. С. Ф. Р.

Добровольці, оцінюючи стратегичне становище армії У. Н. Р., просто перестали з нею рахуватися, як з боевою одиницею і дивилися на рештки українського війська, як на „місцеві банди“.

Отаман Омелянович Павленко влучно використав момент і направив прорив в найбільш слабе місце добровольческої армії — залізничну лінію між Калинівкою і Казятиним, через яку й пройшла спокійно армія У. Н. Р. вночі. На стації Гулівці було захоплено два дивізійних інтенданства добровольческої армії, користуючись з яких, де які частини української армії трохи одяглися.

Появлення української армії в запіллі перебільшило все що можна було гадати. В запіллі добровольческого війська почалася колосальна паника, яка далі перекинулася і на фронтові частини. Фронт добровольців, що стояв проти большевиків, здригнувся. Денікінське командування опанував жах і воно не вміло спаралізувати удар українського війська, який ішов у саме серце добровольческої армії — в її бази постачання, обози і штаби.

І коли добровольческа армія розпочала плановий відворот з району Київ—Казятин на південь, українська армія вдарила по найближчим арієргардам, цілком переплутала всі частини цієї армії і так їх дезорганізувала, що вже в середині грудня 1919 року від боєвих частин добровольческої армії не зосталося ніякого сліду — штаби і обози переплуталися з недобитками від військових частин і стався такий хаос, в якому не міг би розібратися ні жаден геніяльний полководець.

Сутичка під Жашковим.

Марш відходячих частин добровольчеської армії з Київського району був направлений через містечко Жашків і далі через Умань на південь до Одеси.

Через містечко Жашків на Липовець був намічений марш і української армії.

Під м. Жашковим українська армія і зустрілася з добровольчеськими частинами.

М. Жашків і межуючі з ним села займали добровольчеські частини.

Несподіваним нальотом кінноти Київської Дівізії м. Жашків було захоплено і добровольці, які обороняли містечко, попали в полон.

Хоч через 5—6 годин м-ко Жашків і було залишено, всеж це примусило добровольчеське командування змінити маршрут відвороту.

Розвивати успіх під Жашковим не приходилося, бо про таку серйозну операцію, як удержання території, до реорганізації війська, не можна було і думати.

І через те, не використавши успіху Жашківської перемоги, українське військо примушене було прямувати далі, нищити денікінські тили і бази,

Тяжкі це були марші: голодна українська армія, без всякого інтенданства, серед хуртовини, обідрана, обтяжена великою кількістю хорих на тиф, мусила манівцями пробиратися, щоб не зустрітися з ворогом і затирати свої сліди. Бували такі моменти, що наші частини входили в село в той час, як добровольчеське військо лише його залишило.

Всі марші, які передбачалися військовими уставами і які дала практика минулих війн, померкли перед маршем українського війська. Це був марш відчаю, марш проти розуму, але строго розрахований на психології широких мас і опертий на патріотизм українського війська. Тактика підручників була забута і українська армія, разом з обозом, творила єдине ціле: всі брали участь в бою. Обози йшли поруч з боевими частинами і нерідко обоз складав авангард. Під м. Жашковим обоз ішов поруч з кіннотою, що навело ще більший жах на добровольчеські частини, збільшуючи в їх уяві кількість українського війська.

Гармати завжди були поруч з піхотою і нерідко прикривали собою піхоту. Командний склад всіх частин брав безпосередню участь у боях.

Під м. Жашковим боєм керував сам Командір Київської Дівізії отаман Тютюнник.

Захоплення Липовця.

В той час, як Київська дівізія мала сутичку з добровольческими частинами під Жашковом, вся армія У. Н. Р. після прорива фронту в районі Казятин-Калінівка взяла напрямок на м. Липовець, винишуючи денікінські загони, які були розкидані по селзах, що межують з залізницею. Запорізьська група, яка потім була перетворена в дівізію, поволи просувалася вперед, і одержала боеве завдання захопити м. Липовець і забезпечити перехід всім частинам армії У. Н. Р. через місто.

Адміністраційна добровольческа влада, як тільки зачула, що навколо Липовця появилися українські частини, залишила місто. Гарнізон же міста здався без жадних пострілів. Полонені були помилovanі. Населення міста з великою радістю зустріло українську армію, пожертвувало де кількисот пар чобіт і білизну і, навіть, виготовало для української залоги обід.

Відразу, в місті була з'організована місцева влада, поновлено демократичне міське і земське самоврядування.

Як і Жашків, м. Липовець було залишено на другий день по його захопленню.

Добровольчеські пляни.

Нема нічого страшнішого для війська, як дезорганізація запілля. Зруйноване запілля — є дезорганізація фронту, знищення боевого настрою війська. Цей постулат чудесно виправдала добровольческа армія. Протягом 10 днів, як тільки було зруйновано запілля добровольчеської армії, вона розвалилася і перетворилася в банди.

Для того, щоб знищити українське військо, яке тепер фактично панувало в запіллі добровольчеського війська, не-

обхідно було утворити новий фронт, оточити весь район, в якому перебували українські частини. Але при зруйнованій комунікації та ворожому настрою селянства добровольчеському командуванню цього не вдалося зробити і воно примушено було вибрати єдиний вихід — відворот своїх частин з місцевости, в якій перебуває армія У. Н. Р., з таким розрахунком, щоб між авангардами большевиків і арієргардами добровольчеських банд був великий простір, в якому б мусила перебувати українська армія. Перша частина пляну була переведена добре і між большевиками і добровольцями, що почали швидко тікати на південь до Одеси, сталася вільна смуга до 120 верст. Цим добровольці гадали втягнути частини армії У. Н. Р. в сутички з большевиками, зібрати свої частини і перевести реорганізацію. Але цей плян був своєчасно розгаданий і армія У. Н. Р. від Липовця, не вступаючи в бій з большевиками, круто повернула в район Уманщини.

Заняття Умані.

Весь час армія У. Н. Р. була на марші. Про відпочинок, коли навколо був ворог, не приходилося думати. Треба було мати швидкість хорта і заячий нюх, щоб викрутитися від ворожих рук, не попасти в засаду, яку на кожному кроці готували і большевики і добровольці. І армія У. Н. Р. в перші дні, маючи хоробрих полководців, набула рухливости і терпіння. День легко був перетворений в ніч і переходив армії в перші десять днів її маршу дивували всіх учасників. Нічні марші по 30—40 верств щоденно, манівцями, кружляючи навколо одного місця, стали звичайним явищем.

Але все-ж таки десятиденний марш сильно відбився на людях і довелося думати про маленький 2—3 денний відпочинок.

На думку командного складу Уманщина повинна була бути найкращим місцем для відпочинку.

Швидким нічним маршем армія У. Н. Р. була перекинута в район Уманщини і на Запорізьку групу було покладено боєве завдання захоплення Умані.

Від Запоріжської групи був посланий 6 загін під керівництвом полковника Литвиненка в складі: Богдановського полку, збірного куріня Дорошенківського полку, кінного Костя Гордієнка полку і батареї.

Запорожці дуже легко здобули передмістя і 6-й загін ввійшов в Умань 18 грудня і склав його залогу. Комендантом Умані був призначений полковник Литвиненко, Начальником штабу залоги сотник Черненко-Чорний.

Вся армія розташувалася в районі Умань-Дубова, Переганівці і Голованівськ.

Добровольці залишили весь Уманський район і тікали до Одеси. Наввипередки були пущені кінні частини української армії, які і захопили Ольвіопіль, так що спокій для всієї армії був цілком забезпечений.

Склад всієї армії в цей момент доходив до 10-ти тисяч чоловік, при 1—2 тисяч багнетів і шабель.

Уманщина була першим перепочинком для армії.

Поновлення влади У. Н. Р.

Правительство У. Н. Р., залишаючи армію У. Н. Р., поставило в кожній дивізії референтів, на обов'язку котрих лежало поновлення демократичної влади і інформація населення про сучасні події, поширення свідомості серед широких верств громадянства і підготовка праця до майбутньої мобілізації. Реферантура виправдала надії Правительства У. Н. Р. В кожному селі, де перебувала армія У. Н. Р., скликалися селянські сходи, роз'яснялися головні точки законів У. Н. Р., поновлялася народня влада і касувалися всі добровольчеські розпорядження. Всюди, хоч і на короткий час, відроджувалося життя країни.

З захопленням Умані все цивільне управління міста через референта п. Чубака було передано місцевим демократичним організаціям і в повіті поставлено було українського комісара.

Населення Уманщини з великою прихильністю зустріло українську армію, харчувало її і селяне без всяких нарядів самі запропонували підводи для армії. З Уманщини до армії влилися перші охотники.

В м. Умані була видрукована велика кількість відозв і випущено 5 чисел газети „Україна“, редакція якої перебувала при Київській дивізії.

Боротьбисти.

В той час, як на Уманщині перебувало військо У. Н. Р., з району Житомир-Беричів по сідім української армії рушив зі своїми гайдамаками і Волох, що захопив скарбницю У. Н. Р. Волох оголосив, що він стоїть на радянській платформі і сполучився з партією українських комуністів боротьбистів. Боротьбисти, до їх сполучення з більшовиками, на Правобережжю витворили цілком штучно „Револуційний Комітет (Ревком) Правобережжя“ в складі 2 осіб: Немолюського та Савицького. Постановою цього ревкома Волоха було призначено головнимкомандуючим червоним військом У. П. К. (боротьбистів).

З метою збільшити свій кіш боротьбисти до Умані послали делегацію на чолі з Савицьким.

Комендатура залоги не звернула відповідної уваги на делегацію. Делегація цілком безпечно почувала себе в Умані: почала переводити сліжку і, збравши потрібні відомості, від'їхала. А в цей час Волох зі своїм кошем був в околицях Умані. В ранці волоховці напали на залогу м. Умані і без жадного пострілу обезброїли козаків.

Старшини були заарештовані і потім віддані під польовий суд. Разом з заарештованими була також і редакція газети „Україна“.

Польовий суд, складений з представників волохівського кошу, засудив всіх заарештованих старшин до розжалування з старшинської ранги і віддачі до строю, як звичайних козаків.

Газета „Україна“.

Разом з українською армією рушила в похід і редакція газети „Україна“.

По захопленню Умані армією У. Н. Р. редакція приступила до видання газети і випустила 5 чисел газети, кількістю до 20 тисяч.

Боротьбисти з початку заарештовали співробітників, які перебували в Умані і вже було думали їх розстріляти, але потім змінили рішення і просто мобілізували редакцію, як технічних співробітників, газети „Вістей“. Далі за „саботаж“, всіх звільнили з посад, при чому одно з чисел газети „Вісти“ ревком Уманщини сконфіскував і співробітники були розігнані. Але, з огляду на те, що боротьбисти взяли співробітників під свою охорону, більшовики боялися перевести їх арешт, а коли череззвичайка сама рішилася перевести арешт, то було вже запізно. Співробітники розбіглися. Перебуваючи в Умані, під час панування там більшовиків, редакція бувшої газети „Україна“ переховувала українців, які стояли на позиції У. Н. Р. і переправляла їх під видом співробітників „Вістей“ до війська У. Н. Р.. Серед них був і полковник Никонів, який обняв командування Волинської дивізією.

Бої з боротьбистами.

Аби покарати Волоха і повернути страти Штаб армії віддав наказ про сполучений наступ на Умань Київської і Запоріжської дивізій.

Київська дивізія наступала з півдня і південного заходу, встигла захопити частину міста і обеззброїла більшу частину 2-го гайдамацького Волоховського полку.

Запоріжська група мусила наступати з Перегонівки: повела наступ досить влучно і зняла було заставу.

І, коли доля Умані була вже вирішена, наступ несподівано був припинений, бо до Умані підійшов совітський полк і Запоріжські частини були відведені на Перегонівку, а Київська дивізія, рахуючи своє положення небезпечним, відійшла на Степанівку, а далі, згідно наказу по армії, перейшла до м. Голосанівська.

Таким чином боротьбисти і вдруге не були покарані.

Під прапором У. Н. Р.

Після захоплення Умані фактично було покінчено а добровольчеською армією. В цей час добровольці переживали самий тяжкий час і моральне становище недобитків армії

Денікіна було далеко гіршим ніж української під час її Любарської епопеї. Відділи добровольців майже скрізь нищилися українським селянством

Бачучи, що далніше переслідування добровольців може привести лише до дезорганізації своєї армії, яка мусить гнатися за добровольцями аж до Чорного моря, українське командування рішило розпочати боротьбу з більшовиками. Цьому сприяло також і те, що населення стояло на боці української армії і активно допомагало військовим акціям.

Але думка, що до продовження боротьби за державність проти нових окупантів-більшовиків не була одностайною. Велика більшість командного складу, особливо молодшого, тимчасово вважала таку боротьбу неможливою. Не було одностайности думки також і між командірами дівізій. Один з командирів дівізій звернувся до більшовиків з заявою про порозуміння, але делегація, яка їхала в тій цілі до Умані напоролася на боротьбистів і потерпіла фіаско.

В решті здорове чуття найбільш активного елементу серед командного складу перемогло і рішення боротися під прапором Української Народньої Республіки було прийнято, а сепаратні спроби говорити від імени армії У. Н. Р. були зліквідовані.

Далі, гасло-боротьба за волю та державність Української Народньої Республіки проходить через весь період боротьби українського війська аж до сполучення з фронтом, що утворило Головне Командування проти більшовиків.

Обіцявка вірності Українській Народній Республіці Головному Отаманові С. Петлюрі — була скріплена кров'ю лицарів, що полягли в боях з більшовиками і до кінця походу ніким непорушена.

Всіх об'єднувала одна думка — нищення ворогів української державности.

Роз'єднання дівізій.

Під час перебування армії У. Н. Р. в районі Уманщини з правительством У. Н. Р. тримався зв'язок, але далі він був страчений, що моментами відбивалося і на настрої армії. Часами панувала розпука і тільки твердість в керуванні

і світлий розум командного складу ратував становище. Чим дальший марш був в запілля ворога, тим більш свідомою і монолітною становилася армія. Групи були переформовані в дивізії, окремі люди влилися в частини і вже після Умані армія У. Н. Р. набрала характер 3-х регулярних дивізій, з окремим 3-кінним полком, що склався від останків колись славетної 3-залізної дивізії. Вдвіраність від Правительства У. Н. Р. поклала ще одне велике завдання на армію — інформацію населення і агітацію за ідеї власної державности. Треба думати було вже про всю територію України і не обмежуватися лише малою смугою. Треба було перекинути відомости про себе і на Лівобережжя, — Полтавщину і Харківщину, щоб тим самим підготувати населення до повстання.

З цією метою було скликано нараду командирів дивізій і було вирішено, що прориватися в більшовицьке запілля найкраще окремо кожною дивізією, а потім, після виконання бойового завдання — знищення запілля і інформації населення, зійтися в певному місці. Таким пунктом намічено було Чигиринщину.

Київська дивізія з місця розташування армії Глодеси — Вікторштадт намітила напрямом на північ на Звенигородщину, Київщину і Черкаси.

Волинська дивізія, командир якої не був на нараді, теж приєдналася до Київської дивізії.

Запорізька дивізія і 3-кінний полк намітили напрямом на Єлизавет, або ще далі на південь, щоб дугою потім вийти до Чигирина.

В середині січня 1920 року дивізії розійшлися.

Марш Київської дивізії.

Київська дивізія разом з Волинською під командою Отамана Юрка Тютюнника взяла напрямом через Київщину, Звенигородщину, Канівщину і Черкаси.

В більшовицькому фронті біля містечка Іванівка була знайдена діра і без єдиного пострілу обидві дивізії пройшли на Звенигородщину де спинилися в районі Ольшани-Кирилівка.

З великою радістю зустріло населення своє рідне військо.

В Кирилівці, де родився наш великий поет. Т. Шевченко, урочисто було освячено прапор Мазепинського полку, який входив в склад Волинської дивізії.

Користуючись гарним відношенням населення до українського війська, дивізії в цьому районі мали вдовольнятися. В частинах остаточно була переорганізована реорганізація і вже після виходу з цього району обидві дивізії виявляли серйозну боєву силу.

Большовики звернули пильну увагу на рух дивізій і в Києві почалася метушня. Чрезвычайки поставлені були на ноги і їм наказано було відкрити слід „банд Тютюнника“. Але не так то легко було натрапити на слід українського війська. При ворожому настрою до большевиків селян і навпаки, доброму відношенню до українського війська, при повній руйнації телеграфу, большевики не в силах були простежити рух Отамана Тютюнника і в безсиллі кидали свої частини, то в один, то в другий бік Звенигородщини. В решті большевики рішилися оточити військо Тютюнника і кинуло 60 Східську дивізію при великій кількості кінноти вздовж Виси і Сеньюха до Буга. А в той час селяне манівцями вивели дивізії як раз в протилежний бік — на Ольшани.

В Ольшанах 28 січня 1920 року дивізії дала уповноважена делегація добровольчеської армії, яка документально визнавала, що симпатії населення є на боці української армії і що коли не буде досягнуто згоди з українським військом, то їм одним з комуністами не справитися і просила об'єднатися з добровольцями для спільних акцій проти большевиків.*) Отаман Тютюнник, не маючи уповноваження від всієї армії У. Н. Р. вести які-б то не було переговори, заявив делегатам, що рахує добровольчеську армію розбитою і не загрожуючою операціям українського війська і вже тому залишив боротьбу з добровольцями і звернув багнети на большевиків. Тут же делегації було з'ясовано, чому не може бути досягнене порозуміння між українською армією і добровольцями, а також і большевиками: в той час як добровольці і большевики ведуть боротьбу соціальну, українська армія бореться за національні ідеали і для неї не має різниці яка Росія загарбає під себе Україну чи червона чи чорна. Пропозицію добровольців, що до спільних акцій проти большевиків, Отаман

*) Документ уміщено в II. книжці „за волю та державність“.

Тютюнник обіцявся при першій можливості передати Командуючому українською армією Огаманові Омеляновичу-Павтенкові і додав, що на його думку вище Командування може взагалі говорити з добровольцями лише тоді, коли вони визнають самостійність Української Народньої Республіки і безумовну підлеглість всіх добровольчих частин, які перебувають на території України, українському командуванню. На заяву добровольців українське командування теж дало аналогічну відповідь. З тим делегація і від'їхала.

Вирушивши з Ольшан, Київська дивізія в перший день зустрілася в селі Суханах з кінним большевицьким загonom, кількістю 100 шабель, обезброїла його і рушила на Черкащину, в район Шелепушської волости, звідки провадила спільні акції з Волинською дивізією на Канів і демонстрацію в бік Переяслава.

В районі Шелепушської волости дивізії дігнав полк Чорних Запоріжців, який відірвався від Запоріжської дивізії. Командір Чорних Запоріжців полковник Діяченко повідомив Отамана Тютюнника, що він від селян одержав інформації, що ніби то в районі Єлизавету дивізія мала бої і втратила частину обозу.

Після операцій в районі Каніва обидві дивізії, скупивши кінноту під керуванням Отамана Тютюнника, переправились в район Сміла — Бобринець. Піхотою і обозами керував Отаман Загородський. З наказу Отамана Тютюнника піші частини дивізії через Руську Поляну мимо Черкас були перекинуті в село Вергуни.

Вже в цей час в дивізіях бракувало набоїв. Гадалося, що з захопленням Сміли, буде можливість одержати там набоїв.

Операція, яку повела кіннота в районі Сміла—Бобринець вдалася невповні. Причиною тому був надзвичайно трудний марш через ліси з Байбузів до Білозірря, чому атака замість ранку була переведена в день, а з другого, завдяки, як передає От. Тютюнник, не точному виконанню наказу полком Чорних Запорожців, який мав іти в обхід за Смілою на Бобринець, а в дійсності за Смілу далі не пішов і, тим самим, дав можливість ворогові оправитися і перейти в контрнаступ.

Смілу, після 3 годин по захопленню, довелося залишити. Дивізії примушені були, таким чинсьм, змінити маршрут.

Після вироблення пляну дальшого марша дівізії рушили на Черкащину і в початку лютого Київська і Волинська дівізії скупчилися в 40-ка верстах на південь від Черкас.

5 кінний полк Київської дівізії захопив Черкаси і, не вважаючи на контрнаступ ворога, тримав його три доби, після чого, згідно наказу, залишив місто.

У Черкасах була надрукована велика кількість агітаційної літератури.

В районі села Цибулева дівізії перебували аж до 11 лютого, коли до них приєдналася і Запорізька дівізія.

Марш Запорізької дівізії.

Запоріжці разом зі штабом армії після роз'єднання дівізій взяли напрямок на Херсонщину і з цією метою перешли в Елизаветський повіт через село Олексіївку (Лутковська). Село Олексіївку займала денік нська залога.

Село Олексіївка розкинуто в глибокому яру; в 4 верстах від нього, в яру починається ліс, який переривається виступами гір. Залoga села Олексіївки була захоплена розвідкою і обезброєна. Вся дівізія стомлена великим переходом думала відпочити в цьому районі.

В той час, як запоріжці розташувалися на відпочинок, з лісу виступила добровольческа лава і повела наступ на місце розташування дівізії і вже встигла захопити околиці села. Почалася сильна рушнична і кулеметна стрілянина. Далі по місту розташування дівізії почулись і гарматні вибухи. Дівізія вислала і свої лави, але про скупчення сил не можна було і думати, бо відразу був порваний зв'язок між правими лівим флангами нашої лави. Тимчасово керування боевою групою взяв на себе полковник Дубовий. В решті запоріжці стратили свій обоз і примушені були ховатися в лісі і вже о півночі з великими труднощами був налагоджений зв'язок між частинами.

Це був остатній бій з добровольцями (28. січня 1920 року).

Далі запоріжці, посилаючи весь час роз'їзди вперед, направилися в Чигиринський повіт. В селі Миражанівка запоріжці зустрілися з большевицьким отаманом Коцюрою, але від сутичок з його залогою було уникнуто.

Переправившись через залізницю Нова Українка — Мала Виська, запоріжці вийшли в район розташування Київської дивізії. В районі села Цибулева запоріжці сполучилися з Київською дивізією і вся армія перейшла Дніпро і розташовалася в районі сел, що навколо с. Москаленки.

Демонстрації.

Переправившись на правий берег Дніпра, армія У. Н. Р. цілком опановала місцевістю у села Москаленки і відпочивши повела демонстрації в бік Лубен, Хорола і Гребінки, наводячи жах на більшовицькі в'дділи. Руйнуючи заплля ворога і росповсюджуючи велику силу літератури серед селянства, армія вирушила на захід, після чого скупчилася в районі Вікторштатт — Гладоси — Тишківка, звідки перемаршувала в район Грушки — Гайворона.

Залізничний міст, що біля Гайворона, був пристосований для переправи, збудовано два імпровізованих бронепотяги, але переводити широких операцій тут не довелося, бо в районі Бершадь—Тульчин скупчувалися великі більшовицькі сили з метою оточення української армії і її ліквідації.

Командування вирішило не втягуватися в бій а проловжувати руйнозання заплля й надалі і тим самим вірним і методичним плянм нищити більшовицькі залоги. Перебуваючи в різних районах, армія У. Н. Р. весь час переводила організацію в частинах; купувала і вимінювала за цукор у селян коней і перетворювала піхоту в кінноту, муштууючи в вільні часи нову „кавалерію“. Ця кіннота пізніше покрля себе бойовою славою під Уманем, Балгою, Б бинцем і Вознесенськом. Так в організаційній праці і відпочинку пройшов лютий і середина березня місяців 1920 року.

Великі заміри і перемога.

Коли армія У. Н. Р. вирушила в грудні місяці 1919 року з Любаря, ніхто не міг і гадати, щоб вона, перебуваючи в заплі ворога, перевела ті завдання, які покладалися на неї. Більшість командного складу просто рхувала за обов'язок розвести рештї армії до домів і вже по весні, як буде змога,

підняти позстання на Україні проти большевиків. Тяжко було дивитися на цих герсів, які були обдрані, хорі і примушені йти на надлюдські подвиги, перемогати саму природу. Але під умілим керуванням армія пересилила всі труднощі і моменти роспуки і перехворівши майже вся на тиф, при повній відсутности медичних засобів, вийшла здоровою і сильною. В короткий час, якого не вистачило для формування, навіть, при самих мирних умовах існування ескадрона, армія У. Н. Р., переводячи весь час бої, з пішої переформувалася в кінну і знаменитими кінними атаками і своїми переходами покрила всі рекорди, які до цього часу знав світ.

Весна 1920 року застає армію У. Н. Р. вже цілком боєздатною. Ця армія вже може переводити марші не тільки манівцями, а організованим фронтом, при всіх видах зброї і техніці військової науки.

Тільки терпіння і віра в свою перемогу могли привести армію до такого стану. Тільки народ загартований в боях, розуміючи що то є свобода і власна держава, може з нічого витворити таку армію, якою була армія У. Н. Р. в 20 х числах березня 1920 року. Отман Омелянович Павленко, бачучи наскільки сильна є тепер армія, рішив переводити вже серйозні боєві акції і перший іспит дав армії в районі Умань—Христинівка—Голта.

Боеве завдання.

В 15 х числах березня армії У. Н. Р. дано вже перше велике завдання—повести організований наступ, фронтом Умань—Гайсин—Христинівка, Ольвіополь—Голта.

Київська дивізія одержала директиви: наступати на район Гайсин—Христинівка і до 26 березня вийти до Новоархангельська. Волинська дивізія одночасово з операцією Київської дивізії на Христинівку мала провадити операції на Умань, з удержанням міста Умані. Запорізька дивізія мусила вести операції на Ольвіополь—Голту. Таким чином утворювався фронт більш як на 100 верст. Вся ця місцевість була занята великими залогами большевицького війська, до яких весь час підходила підмога. Нарховувалося тут до 3-х большевицьких дивізій, на обов'язок котрих покладалася ліквідація „банд

Тютюника". Українське командування поставило боеве завдання: захоплення зазначених пунктів і після переведення операції, скупитися в районі Покатилово—Новоархангельськ.

Бої за Умань.

Умань займала сильна большевицька залога до 2-х тисяч чоловік при 300 чоловіках боротьбиського отряда. Всі доминиуючі висоти займали большевики. Два дні тривав бій з комуністами і вже передмістя були в руках Волинської дивізії. Рішучим ударом волинці 18 го березня 1920 року вибили комуністів зі стації Умань і примусили большевиків вийти з міста і далі погнали їх на Казятин, а тим часом з боку Звенигородського передмістя в Умань входив Мазепинський полк Волинської дивізії. Населення Умані урочисто зустріло Волинську дивізію і вітало Командуючого дивізією полковника Никоніва, який ще недавно перебрався через Умань до українського війська.

Забитими дивізія стратила 2 чоловік, в тому числі і кращого кулеметчика дивізії. В Умані волинцям дісталася большевицька здобич і захоплено було цілий оркестр, який і приєднався до дивізії.

Бої Київської дивізії.

Київська дивізія, до якої був приєднаний 3-й кінний полк, після 2-х денного маршу з району Поліамоля підійшла до Гайсина і після 6-ти годинного упертого бою заняла м. Гайсин. Ворог поніс значні страти, залишив бровепотяг і відійшов на Брацлав.

Через два дні була занята і Христинівка і з Уманью було налагоджено телеграфічний зв'язок.

Дивізія скупилася в районі Христинівки і 5-м кінним полком тримала м. Тальне, з якого ворог намагався при допомозі бронепотягів вибити кінноту, але не мав успіху.

Наступ Запоріжської дивізії.

Одноразово з захопленням Волинською дивізією Умані і Київською—Гайсина, Запоріжська дивізія, з приєднаними до неї повстанським відділом Гулого, який обняв командування

дівізією, після приєднання до армії У. Н. Р., одержала завдання вести наступ на м. Ольвіополь, Богополь і Голту, переіменовані більшовиками в м. Первомайськ. Після досить короткої перестрілки і обходу частинами Запоріжської дівізії ворожих флангів, Первомайськ був захоплений і більшовики в паніці розбіглися, залишивши всю зброю.

Після короткого удержання цього району запоріжці відійшли і знову з 21 на 22 березня полк Чорних Запоріжців наскочив на Богополь, Голту і Ольвіополь, при чому Командір Чорних Запоріжців полковник Діяченко доносив про бій так: „ті комуністи, котрі мали місце в човнах — утікли здорові, а решта нашла собі спокій на дні Буга“. Очистивши весь свій район від комуністів дівізія відійшла на Емилівку.

Зміна напрямку.

Виконавши боеве завдання, Запоріжська дівізія розташувалася в Емилові на відпочинок. Останніми боями люди настільки були стомлені, що не можна було нести сильну варту. Комуністи підвезли свіжі сили і використали для себе підходячий момент.

В ніч на 25 березня комуністи оточили Емилово і відкрили по ньому сильну рушничну, кулеметну і гарматну стрілянину і дівізія примушена в самій тяжкій обстанові вибиратися з Емилова.

В руки комуністів дісталась частина обозу і полонені. Хоч фактично боеве завдання, яке покладене було на армію У. Н. Р. і було виконано, але поява нових сил комуністів в цьому районі примусила командування вибрати для операцій новий район. — м. Скалеве і на південний схід від нього.

Брак набоїв.

Відступаючи з Кам'янецького пляцдарму в листопаді місяці 1919 року, армія У. Н. Р. вже відчувала брак набоїв. Чотирьохмісячний марш, який весь час був проведений в боях, примусив армію витратити всі запаси набоїв і вже до кінця березня місяця 1920 року в частинах залишилось така невеличка кількість набоїв, що трудно було переводити серйозні операції.

Перед командуванням стало во всю широчінь питання про здобич всякою ціною необхідної кількості набоїв.

Набої можна було дістати на півдні України, де большевики мали цілі склепи з набоями і зброєю.

На перемогу в відкритому бою рахувати не можна було, через те командування рішило перевести небезпечний крок — несподіванність і швидкість атаки.

Єлизавет-Бобринець.

Форсованим маршем, українська армія мусила була зосередитися з околиць Уманщини в околицях Єлизавету, де перебував оперативний штаб 14 совітської армії. Щоб потрапити в цей район треба було пересікти залізницю Бірзула—Єлизавет. Українська армія, не дивлячись на те, що тут була розташована ціла большевицька армія, рішилась на цей крок. Большевики дізналися про марш армії і почали купити сили в районі Єлизавету, а по залізниці вислали бронепотяги.

Запоріжська дівізія перейшла залізницю Бірзула—Єлизавет на стації Плетений Ташлик і взяла напрямок на Миколаїв. Волинська дівізія збилася з свого напрямку і пішла по шляху, який призначався для Київської дівізії, незабезпечивши зліва Плетеного Ташлика, як було їй наказано. Колонна Київської дівізії несподівачо була обстріляна на дистанцію одної верстви з бронепотягу гарматним і кулеметним вогнем. Після короткого обстрілу з гармат, бронепотяг, був відігнаний і дівізії перейшли залізницю. Форсований марш тримав три доби. По переході залізниці, Запоріжській дівізії даний був наказ захопити м. Бобринець, що дівізія і виконала 6 квітня. М. Бобринець запоріжці тримали 4 дні, а далі дівізія була перекинута до ст. Долінської, що по залізниці Миколаїв—Вознесенськ.

9 квітня в напрямку с. Пятихатки почалися серйозні бої між запоріжцями і комуністами. Цлий день тривав бій. В решті запоріжці кинулися в атаку і, збили большевицькі лави і загнали комуністів аж під стацію Долінську.

Вся армія була перекинута в цей час в район Устинівка—Ізраїливо, де гадалося провести свято Великодня, що припадало на 10. квітня. Але святкувати довелося не довго, бо

комуністи поставили собі метою зліквідовати саме в ці дні українську армію і дівізіям доводилося то одній, то другій вести бої.

10. квітня саме на Великдень, комуністи повели наступ великими силами (до 2-х дівізій) зі стації Долінської. Наступ піддержували бронепотяги.

Большовики були певні, що армія У. Н. Р. поведе наступ на Долінську і Єлизавет і тому скупчували в цьому районі все більші сили і почали також перекидати сили в район Буга.

Генеральний бій і переправа через Буг.

Після Уманської перемоги почав надзвичайно гостро відчуватися, брак набоїв що є саме дороге в козака під час бою. На кожного козака залишалося по 5—6 набоїв і на гармату до 10 набоїв. Звичайно, думати про те, що армія витримає великий бій не приходилося. А між тим комуністи взялися серйозно за ліквідацію української армії і кільце, в якому перебувала українська армія, все зменшувалося і з дня на день мусило затянутися мертвим вузлом над українською армією. Командування рішилося на самий відчайний крок — кинутися в атаку на готовні большевицькі сили і здобути набої.

На нараді командирів рішено було за всяку ціну здобути склепи зі зброєю, що були в Вознесенську, а потім перейти на прізвий берег Буга.

По відомостям, які були одержані в цей час армією, вияснилося, що під Могилівом Под. вже утворився український фронт. Отже, з цією метою і думалося перейти Буг, щоб приєднатися до загального фронту.

Акції, які велися на Єлизавет. були припинені і армія 15 квітня вже була в околицях Вознесенська.

Гарнізон Вознесенська мав до 8 000 піхоти, кавалерію кулемети, сильну артилерію і бронепотяги. Єдиною можливістю, щоб захопити Вознесенськ, була атака. З наказу командуючою армією була сформована з кінних полків бригада під командою полковника Долуда. Початок атаки призначався на 3 годину ранку 17 квітня. Правий фланг мусила забезпечувати Вінницька дівізія і держати за собою залізничну стацію Трикрата, біля Вознесенська і півстанок на північ від Трикрата. За-

поріжська дівізія з кінною бригадою під загальним керуванням отамана Гулого складала ліве крило і мусила розпочати наступ з висоти 52,5 з розрахунком атакувати Вознесенськ з боку Булгарки, забезпе чити за собою місто і допомогти Київській дівізії оволодіти залізничним мостом. Кінному полкові Запоріжської дівізії під командою полковника Литвиненка було дано окреме завдання: перервати залізницю від Одеси, щоб ворог не мав можливості підвезти з Одеси бронепотяги, а також на випадок успішної операції, щоб не міг вивезти потягів з Вознесенська. Київська дівізія мала наступати на Вознесенськ з висоти 51,1 вздовж залізниці з півдня і південного сходу між р. р. Бугом і Мертводами. Виділена кінна бригада з полків: Чорних Запоріжців, кінного Запоріжського і третього кінного, мусила вдарити в тил ворога, коли він поведе контрнаступ. Наступ на Вознесенськ мусив був рішити участь існування української армії. Поразка — крах війська, перемога — колосальна здобич військового майна, яке залишилося ще з часів російсько-німецької війни.

Місто Вознесенськ уявляло собою справжню фортецію. Думати про те, що можна взяти в лоб місто, не приходилося. Треба було викликати контрнаступ ворога і вже в чистому полі розбити його. В цьому і полягав весь фокус операції.

В три години ночі розпочався наступ української армії. Тихо підходила армія до Вознесенська. На 400 кроків підпустили большевики українські лави до Вознесенська і відкрили ураганий вогонь. Наші випустили по 2—3 набой. Артилерія відразу дала два залпи і стихла, большевики здивовано теж затихли. Наші лави піднялися. Большевики знову відкрили ураганий вогонь, а потім повели контрнаступ. Зблизилися лави на 200 кроків. Мертва тиша покрила все навколо. Запоріжці по зарані виробленому плану почали відступати, комуністи кинулися на них. А в цей час кінна бригада з криком „Слава“ кинулася з боків і оточила військо комуністів, піхота ж вдарила в багнети, а Київська дівізія кинулася на стацію.

Бронепотяг ворога почав обстрілювати стацію. Персональний ад'ютант Отамана Тютюнника Хорунжий Вашенко пустив зі стації паротяга і бронепотяг мусив втікати через міст на стацію Василюво. На головному ж фронті робилося щось страшне: як капуста летіли голови і руки боль-

шовиків. На скільки був упертий бій можна судити по тому, що на полі бою залишилось більш, як 500 большевиків, порубаних шаблями. Так кіннота розправлялася з большевиками. В решті большевики не витримали несподіваного удару і почали тікати, залишаючи рушниці, кашкети і шинелі. На плечах ворога запоріжці вірвалися в місто, а 5 кінний полк Київської дивізії переправився через Буг і заняв командуючі висоти; кінно-гірний дивізіон Алмазова був вже на насипу залізниці і з гарматами перебрався через залізничний міст в напрямку на Одесу.

Генеральний бій був виграний, большевики заперлися в Одесі. Трофеї були величезні. Було захоплено 18 легких гармат, 8 гірних, 12 мітрал'єз, 2 важких гармати, 2 мільона рушничих і 32 тисячі гарматних набоїв, 5 тисяч рушниць, 48 кулеметів, 4 ешелона всякого військового майна і 4 тисячі фір ворожого обозу. Таким чином за рахунок ворога, українська армія здобула собі зброю і набої.

Всі частини армії взяли запаси, наскільки їх могли підняти на підводи.

На скільки розбухла армія У. Н. Р. після Вознесенська можна судити по тому, що після Вознесенська обоз армії розтянувся на 5—7 верст.

Вся армія переправилася через Буг, при чому переправа тяглася протягом 2-х доб.

Операція під Вознесенськом відіграла рішачу роль в дальнійшій боротьбі армії.

До Вознесенська армія У. Н. Р. підійшла морально і матеріально слабою, після перемоги під Вознесенськом почувала себе, не вважаючи на невелику кількість, надзвичайно сильною.

Допомога повстанцям.

В той час, як армія У. Н. Р. оперувала в районі Єлизавет—Вознесенськ, селяне Ананьївського і Балтського повітів, почувши, про наближення українського війська, підняли повстання проти большевиків. Селянство, не маючи зброї, піднялося проти окупантів з косами і вилами і витримало большевицький наступ з 14 по 20 квітня 1920 року. Комуністи суворо розправлялися з повстанцями: було спалено

п'ять великих сел: Поциселі, Байтали, Липецьк, Селиванівку і Онуфріївку, але це не припинило повстання. Навпаки воно з ще більшою силою розгорілося.

Крім того, в районі Тірасполя 2 галицька бригада, що була в складі Савітської армії, теж піднялася проти комуністів.

Розбивши більшовиків під Вознесенськом, армія У. Н. Р. вирушила на допомогу повстанцям.

Знову для переведення операції командування армії У. Н. Р. намітило широкий плян, захоплення Ананьїва, Брули і Балти.

Запорізьська дивізія мусила наступати на Ананьїв, Київська дивізія на Балту, а Волинська дивізія мусила забезпечувати операції зі сходу.

Бої в районі Ананьїва.

Запорізьська дивізія повела наступ на Ананьїв, як раз в той момент, як більшовики палили села: Селиванівку, Поциселі, Байтали, Липецьк і Онуфріївку. 21. квітня 1920 року запоріжці боевою лавою вирушили з Великої Боярки і Коханки. Волинська дивізія, чорноморці та селяне-повстанці зав'язали вже бій з більшовиками, а кінний запорізьський полк підійшов майже до Ананьїва.

Спільними силами волинці, запоріжці і 3 кінний полк вдарили на більшовиків. Кінний Запорізьський полк під командою полковника Литвиненка пересік шлях комуністам. Більша частина ворожої піхоти полягла на полі битви, решта розбіглася. Кіннота большевицька була відігнана за Ананьїв, а саме місто було захоплено. 22 квітня 1920 року більшовики одержали допомогу із південного заходу: появилися їхні перші боеві лави. Полки української армії були відтягнуті від Ананьїва і розташувалися в боевій готовності в передмісті Задніпрянці в такому порядку: повстанський відділ Херсонщини і кінно-гірний дивізіон поставлені на участку № 3, а піший Запорізьський полк на участку № 2 в Марьяновці Хоментовській — решта складала резерв. Коли ворожі лави підійшли під саме місто Ананьїв, частини запоріжців перейшли в контрнаступ. Ворог був збитий і почав тікати. Для

переслідування були кинуті: 3 кінний полк, кінні сотні Запоріжського полку і дивізіон Алмазова, які погнали ворога аж до села Новоселки і тільки річка, яка поділяла позиції нашу і комуністів, уратувала їх від тилового обходу і остаточного знищення. В цих боях особливо визначилися піші частини, які без єдиного пострілу пішли в атаку і своєю упертістю примусили ворога до паничного відвороту. У с. Новоселках були залишені піші частини запоріжців і повстанський відділ; кіннота перебувала в районі Малої Боярки, гарматні частини розташувалися на хуторі Благодатна.

Потерпівши двічі невдачу, ворог, одержавши нову підмогу, повів третій наступ, але вже зі сходу на м. Ананьїв. В цьому районі перебувала Волинська дивізія, Чорноморський полк і Кінний Запоріжський полк. Волинці вступили в бій, але ворог все наближався, хоч ряди його помітно рідшали.

Піші частини Запоріжської дивізії були перекинуті в Благодатне до кінно-гірного дивізіона Алмазова. Як тільки ворог наблизився на прямий вистріл, на підмогу Волинській дивізії була кинута Запоріжська дивізія. Для того, щоб оточить ворога були кинуті в обхід піший Запоріжський полк, 3 кінний, Кінно-гірний дивізіон Алмазова і повстанський відділ в напрямку на село Петрівку.

Цілий день тривав бій. Почало сутеніти, ворог почав відступ. Сотня Кінно-запоріжського полку, одна сотня полку Максима Залізняка і кінна сотня пішого полку всеж таки встигли зробити обход і вдарити в саму середину ворожого табору, де були скупчені ворожі гармати і обози.

З криком „Слава“ ці частини врзалися в середину ворожого табору, де піднялася страшenna паніка. Ворожі піхота і кіннота були знищені. В руки запоріжців попала велика військова здобич. Рештки ворога тікали в напрямку на Балту.

Ананьїв було закріплено і повстанці спокійно розійшлися по селах.

Бої за Балту.

Київська дивізія була кинута на Балту. Зі сходу операцію мала забезпечувати Волинська дивізія.

23 квітня після короткого бою Київська дивізія захопила місто, але станція була ще занята більшовиками і її боронила

піхота і бронепотяг. Частини Київської дивізії пішли в атаку на стацію і ворог був примушений о 12 годині залишити стацію і відступити на Бірзулу.

В бік Бірзули не було чути стрілянини, а між тим, як раз там повинна була перебувати Волинська дивізія. Розвідкою вияснилося, що Волинської дивізії не було в зазначеному районі, не було також зв'язку і зі штабом армії, який перебував, як потім вияснилося, в районі Ананьїва, де, навіть, охорона командарма примушена була вступити в бій.

А між тим більшовики оправилися після Балти і, поставили собі завданням всякою ціною здбати Балту. З цією метою 24-го квітня, над вечір ворог розпочав наступ на Балту. Перші атаки ворога були відбиті Київською дивізією. 25 квітня ранком ворог підвів нові сили і атакував знову Балту.

Зважаючи на тактичне положення Балти, частини дивізії були виведені на висоти, що на північ від Балти.

Ворог заняв Балту.

Через 2 години по захопленню ворогом Балти, частини дивізії перейшли в контрнаступ, вибили ворога з міста і заняли саме місто, при чому було захоплено 2 фіри набоїв і кулемет.

Розпочався бій за стацію. Ворог підвів сильний отряд з боку Одеси (по підрахункам 3 дивізії) і при 2-х автопанцирниках і бронепотязі розпочав наступ з боку стації Борщі через село Сінне на Балту і вже було захопив село Сінне.

Балта горіла.

Положення частин дивізії було критичним: ворог розрізав 5 кінний і 5 піший полки і виходив в тил 5 пішому полкові. Але спільною атакою 2-х курінів — 5 пішого і 5 кінного полку ворог був збитий і в страшній паніці, залишивши гармати, кулемети, набої, майно, а красноармейці, навіть, верхній одяг, втік у бік стації Борщі.

25 квітня курінь 5 пішого полку заняв стацію Балту. Бронепотяг і піхота ворога відійшли на Бірзулу.

Балта була міцно забезпечена за Київською дивізією.

На з'єднання з фронтом.

Завдання, які накреслила собі армія У. Н. Р. були здійснені: всі тили, з початку добровольчеського фронту, а потім і більшовицького були зруйновані.

Одні чутки про рух українського війська викликали в большевицькому запіллі панику і жах — все тікало і для українського війська залишався великий простір для своєї праці.

Наскільки значні були наслідки перебування в большевицькому запіллі, було видно по наступу польського війська, яке майже ніде, аж до самого Києва, не зустрічало опору від большевиків, бо весь комунікаційний апарат большевиків було зіпсоване українською армією. Тили були зруйновані і в большевиків був єдиний вихід для порятунку — негайний відворот на Лівобережжя. І вони, щоб спасти решту свого війська, почали поспішний відворот з польського фронту на Київщину. Але українська армія про це дізналася лише тоді, коли вона влилася в загальний фронт — вона сама мало відчувала, яку колосальну роль відіграла під час маршу в запілля.

Брак інформацій з того боку фронту, де було урядове життя й де перебував Головний Отаман С. Петлюра з кожним днем все більше примушував нервово битися серця козаків і вони запитували — „а що чути там, де перебуває Головний Отаман і Правительство У. Н. Р., яка згода досягнена з Польщею?

В запіллі вже нічого було робити. Піднімати ж повстання, коли не було відповідної кількості зброї і обмундірування, коли не було мобілізаційного апарату, командування армії У. Н. Р., рахувало небезпечним та й не мало на те уповноважень. Завдання армії було — руйнація і нищення ворожих сил, нищення їх баз і підготовча праця до повстання. Цього досягло командування. Один лише заклик і весь народ як один піднявся б на повстання. Через те командування рішило сполучитися з загальним українським фронтом.

Залишалось таким чином виконати ще одно боеве завдання — прорив большевицького фронту — по суті найбільш серйозне й небезпечне, бо в той час большевики тримали тустий фронт, від Могилева аж до самої Винниці.

В цей час, 25 квітня 1920 р. приєдналася до армії У. Н. Р. кінна галицька бригада Шаліровича, яка і взяла участь в боях української армії при прориві ворожого фронту.

На нараді командирів дивізій було вирішено йти на з'єднання з участком фронту, який тримало нове українське

військо і, під час руху, вдарити в найближчі тили фронту большевицьких армій від Дністра до Буга.

По відомостям, одержаним штабом армії, український фронт знаходився в напрямку Могилів—Нова Ушиця.

Окремі завдання покладені на дивізії були такі: Київська дивізія мусила прорвати центр большевицького розташування з захопленням Вапнярки; Запорізька дивізія мала забезпечувати операцію з півночі заняттям Тульчина і стації Журавлевки, а Волинська дивізія мусила зайняти Крижопіль.

Атака на Крижопіль і Тульчин мала розпочатися о 4 годині, атака Вапнярки о 5 годині 2 травня.

Бої за Вапнярку.

Після відходу Київської дивізії 30 квітня на Татарку, дивізія взяла марш на Шарапанівку і захопила село Шарапанівку.

Після захоплення Київською дивізією с. Шарапанівки виявилось, що атака Вапнярки з південного сходу, як гадалося її перевести, не можлива, бо місцевість з великими ярами і лісами давали можливість ворогові переводити легко оборону. Тоді рішено було пустити 3 кінний полк, який додано було до дивізії, через село Крижопіль на Антопіль—Колодинку, дивізія ж мусила атакувати Вапнярку через село Туманівку.

Розвідкою було виявлено присутність ворога в селі Красногірці. Аби не спізнитися з атакою Вапнярки був даний наказ 5 кінному полку вибити ворога з Красногір,

В ніч на 2. травня 5 кінний полк атакував Красногірку, але, втративши забитими командіра полку полковника Грабовського і кількох козаків, примушений був відступити.

На Красногірку була пущена піхота з гарматами, яким тільки о 4 годині вдалося розбити ворога і відкинути його на Туманівку.

В районі Туманівка скупчилися значні ворожі сили і заняли лінію оборони.

З боєм був пройдений простір від Красногірки до Туманівки і до 12 годин 2 травня район сел Туманівка—Липова—Дранха був захоплений. Частини дивізії розвивали наступ далі в напрямку стації Вапнярка.

О 15 годині через штаб армії було одержано повідомлення командіра Запорізької дивізії, що нею захоплено Тульчин, але далі дивізія зустріла великі сили ворога, під напором яких, можливо що не вдержить Тульчина і примушена буде відійти в вихідне положення Білоусівка—Онопіль.

На допомогу запоріжцям був направлений полк галицької бригади при 1 гарматі Київської дивізії. Київській дивізії був приданий 2 резервовий кінний полк.

Київська дивізія мусила обов'язково зайняти Вапнярку, бо стратегичне положення складалося так, що на випадок неупіху цієї операції, армії загрожував розгром. Тому, не вважаючи на страшенну перевагу людей і коней, по Київській дивізії виданий був наказ до ночі частинам дивізії зайняти стацію Вапнярку. Ворог мав більші сили, і уперто боронив підступи до стації. Місцевість була нездатною для маневрування кіннотою і тільки, коли почало сутеніти 5 кінному полкові і невеликій частині галицького кінного полку вдалося прорватися через залізницю Журавлівка—Вапнярка і зайняти села Кислицьке-Цапівка. Ворог під час переходу через залізницю, розвивав урагановий вогонь. Стацію Вапнярку піхоті зайняти не вдалося. Лави нашої піхоти зупинилися в кроках 300 від стації. Наступила темрява. Рішено було дати короткий відпочинок людям, які залишилися в лавах. Гармати були підвезені на дистанцію 1 версти. О 24 годині було одержано повідомлення, що с. с. Дранка—Тиманівка заняті ворогом і запоріжці відійшли на Красногірку і Шарпанівку. Відход для Київської дивізії був одрізаний. З обох боків малися болотисті річки, вихід між якими був зайнятий з заду і переду ворогом.

О 2 годині 3 травня останньою атакою піхоти при допомозі артилерії і кінноти, відбито стацію Вапнярки: два бронепотяги були ворогом перекинуті під одкос і один встиг втікти в бік стації Журавлівки.

Розбиті частини ворога відступали через Комаргород і Мясківку.

3 кінний полк до того часу захопив Онопіль і захоплював обози і невеликі частини ворога, що втікав з Вапнярки.

На стації Вапнярка ворог залишив кілька мільйонів набоїв, велику силу рушниць, гармат і інше майно. Вияснилося, що

в цьому районі оперували 4 совітських дивізії 14 совітської армії.

Незважаючи на відсутність зв'язку з рештою дивізій армії У. Н. Р. були вжити всі заходи, аби з одного боку вдержати Вапнярку до сполучення з армією, а з другого — вивести з Вапнярки як найбільше аmunіції, але виявилось, що в околицях Вапнярки всі фіри забрали комуністи і аmunіцію не було, таким чином, на чому вивести.

До ранку 3 травня частини Київської дивізії займали с. с. Кіслицьке, Цапівку і ст. Вапнярку.

Тульчин і Крижопіль.

Одночасно з переведенням операції на Вапнярку, Запоріжська і Волинська дивізії мусили розпочати наступ на Тульчин і Крижопіль, які після впертого бою і були взяті. Захопленню Тульчина сприяло те, що ворог не сподівався нападу в цьому районі. Волинською дивізією з бою було здобуто також і Крижопіль.

В районі Тульчина були розташовані штаби і тиллові установи 14-ої совітської армії і в руки запоріжців попала велика здобич і три ворожих штаби.

По захопленню Тульчина на ворога який розпочав відступ були кинуті Чорні Запоріжці і кіннота повстанського відділу в напрямку на ст. Журівлівка. Ворога було настигнуто і після боя на полі залишилося більш як 200 чоловік заручених шаблями.

В наступі на Тульчин з Брацлавського напрямку допомагав нашим частинам Отаман повстанців Волинець.

Ворог не міг примиритися зі здачею Тульчина і в скорому часі почав контрнаступ на Тульчин з боку стації Журавлівки і м. Брацлава. Запоріжці примушені були залишити Тульчин і прийняли боевий лад на передмісті Тульчина, де і розпочався упертий бій.

Ворог в цьому напрямку скупив цілих 4 дивізії і вів наступ на запоріжців.

Цілий день запоріжці тримали за собою позиції, але в ночі примушені були відійти. Не гляючи на те, що ворог

фактично одержав перемогу, він не міг тримати Тульчина і, стративши велику кількість забитими, відійшов на Брацлав.

Запоріжці ж перейшли залізницю в районі Крижополя.

На большевицькому фронті.

Вже з Вапнярки було чути гарматну стрілянину, яка неслася з того боку фронту, де оперувало польсько-українське військо. Це надавало сили нашому казачтву і через те воно билосся уперто і одважно.

Смуга 30—40 верст відділяла наші частини від противобольшевицького загального українського фронту.

Момент був критичний. Зі всіх боків був ворог, а дивізії, крім того, стратили між собою зв'язок.

3 травня виявилось, що ворог скупив значні сили в районі сел Комаргорода, Вапнярки і Журавлівки.

Київська дивізія стратила зв'язок з 3-кінним полком і одержала відомості, що Волині і Запоріжці зі штабом армії залишилися на схід від залізниці Вапнярка—Бірзула.

Ворог повів наступ на розташування Київської дивізії з боку Комаргорода і села Вапнярки, але був відразу відбитий.

О 10. годині 3 травня визначився енергійний наступ ворога з боку Тиманівки.

3 кінний полк прислав донесення, що він заняв Колоденку. Становище в яке попала Київська дивізія було тяжке—треба було лише думати про відступ, а тому 3 кінному і частині Галицького полку було віддано наказ направитися на Антопіль-Марковку і далі на південь, розчищати шлях для відходу дивізії. 5 кінному полку наказано, затримуючи наступ ворога з заходу, півночі і зі сходу, відходити на південь. Але ворог зі сходу перейшов потайки ліс і сильним ударом несподівано захопив стачію Вапнярку і майже відрізав шлях відвороту 5 кінному і 5 пішому полкам і гарматам через Колоденку. Батареї попали під кулеметний вогонь. Тут же був вибитий зі строю тяжко поранений командір гарматного дивізіона полковник Вітко.

Частини дивізії і обози, які теж були в Колоденці, кинулися в безладді відходити на південь. Надзвичайних зусиль для командного складу стоїло затримати піхоту і заняти по-

зіції на висотах, що на південний захід від Колоденки, після чого вдалося встановити гармати і під прикриттям гарматного вогню і піхоти відвести частини дивізії на Антопіль, який заняв 3 кінний полк.

Сполучення з рештою дивізій Київська дивізія не мала і через те командир її Отаман Тютюнник віддав наказ приготуватися до маршу, як тільки почне сутеніти, на село Биле, аби пробитися дивізією на фронт полковника Удовиченка.

Але над вечір прийшли відомості, що запоріжці авангардом займають Мясківку, а до ночі до Марківки має прийти Волинська дивізія.

Становище Київської дивізії таким чином відразу покращало.

Запоріжська дивізія по переході залізниці розташувалась в Мясківці, при чому ворог несподівано став обстрілювати Мясківку з гармат і повів наступ на село з боку м. Джу-гастри.

Після впертого бою ворог був збитий і почав відступати на с. Вільшанку, що і дало змогу з'єднатися всім дивізіям.

Штаб армії розробив план остаточного прорива більшовицького фронту в напрямку Еланець—Ігнатово в районі між Русавкою і Ратушним.

Київська дивізія мала перейти в район села Климбівка, Волинська дивізія в район Нетребівки, Запоріжська в район—Ратушне.

З 6-ти годин ранку 4 травня розпочався впертий бій Київської дивізії під с. Савчино. Волинська дивізія коло 10 годин розпочала бій з комуністами під селом Нетребівка, а Запоріжська знову тримала 10 годинний бій у Мясківки, що і задержало скупчення армії.

Большовики кинули в бій підмогу — 41, 45 і 50 совітські дивізії.

Земля стогнала від вибухів. З часів світової війни не було подібних боїв з таким урагановим вогнем.

Київська дивізія здобула Савчино, а ворог тим часом повів сильний наступ з Тимашполя і загрожував таким чином ударом з флангу армії Омеляновича Павленка. Частини Київської дивізії заняли позицію на північний захід від села Савчино і під цим прикриттям Волинська дивізія заняла село Нетребівку.

5 кінний полк був направлений для ліквідації ворожих обозів і частин, які двигалися з Ігнатовки на Мясківку.

В решті Запоріжська дивізія відіграла ворога і він був потиснутий вправо, а дивізія пішла вліво і з'єдналася з армією Омеляновича-Павленка.

Після закінчення бою з ворогом 3 кінний полк захопив кількосот фір і був залишиний командармом при резерві армії.

Але в цей час ворог розпочав новий упертий наступ на Савчино. Волинська дивізія знову ввязалася в бій і обход армії таким чином знову було зліквідовано.

В цих боях армія Омеляновича-Павленка захопила до 1000 полонених, кулемети, набої і до 1000 фір обозу з ріжним військовим майном.

Але ворог в решті заняв село Савчино, а кіннота армії Омеляновича-Павленка повернула на Нетребівку. В Нетребовці в цей час скупчилося кілька тисяч фір обозу всієї армії і обозу, що було захоплено у большевиків і полонені.

Серед обозу кіннота, що відходила, викликала колосальну паніку. Без всякого ладу вся величезна маса обозів кинулася тікати в напрямку на Джугастри. 5 піший полк майже був оточений ворогом і з надзвичайним зусиллям пробивався через кільце ворога в 10 раз сильнішого за нього.

Паніка захопила і піхоту і вона тікала слідом за обозом.

Такого становища ще не переживала армія У. Н. Р. за весь час свого існування. Людей захопив жах і від невідомої причини вони буквально божеволіли. Бої були виграні, а над військом висіло питання про ліквідацію і самознищення. В решті за допомогою комендантської сотні штабу Київської дивізії Отаманові Тютюнникові вдалося зсадити з возів до 350 чоловік піхоти.

Гарматним і кулеметним вогнем наступ ворога було припинено і обози в порядку відходили через Джугастри на південь. Туди-ж зі штабом армії відходила вся кіннота.

Через годину підійшли недобитки 5 пішого полку. При допомозі командного складу 5 пішого полку вдалося до ладу привести збиту піхоту і під керуванням Отamana Тютюнника був проведений вечірній бій на висотах, що на південь від Джугастри.

Бій був надзвичайно упертий. Майже кожний розумів, що удержання позиції до ночі є питання життя і смерті.

Під час бою піднялася буря, яка несла величезну силу пороху в очі нашим лавам. Під прикриттям курява ворог підступив на близьку дистанцію і кинувся в атаку. Будучи кілька разів відкинутий, ворог все-ж таки встиг зломати ліве крило лави, причому був тяжко поранений командір 2 курія 5 пішого полку Сотник Бондаренко, який помилково попав в чужі лави.

Наступила ніч і ворог не міг використати менту. Джу-гастри займати він побоявся.

Останній день перед з'єднанням з українським фронтом найбільш уперті бої довелося вести Київській дивізії і вона фактично винесла весь тягар большевицького контрнаступу на своїх плечах.

Ніч з 4 на 5 травня дивізією була проведена на буграх, що на південний захід від села Вільшанки. Штаб розташувався в самому селі.

Втома людей і коней перебільшувала все, що можна уявити. Люди засипали і падали з коней, коні падали з ніг.

Зі штабу армії були одержані відомости, що він разом з кіннотою направляється по яру з Вільшанки до р. Дністра. Частинам дивізій був даний наказ перейти на північний схід, околиць села, маючи на меті ранком вирушити самостійно трохи на схід, аби дати людям і коням кількигодинний відпочинок в лісах, що на північ від села Дмитрашівки. Несподівано о 1½ годині в ночі ворог, завдяки тому, що неможливо нести було охорону через перевтому частин, безпосереднє зробив напад на розташування штабу дивізії. Двір і помешкання штабу дивізії було обстріляно кулеметним вогнем і закидано ручними гранатами. Штаб дивізії вирвався через сад і село до своїх частин пішки і на конях. Батарея дивізії відкрила вогонь по місту, звідки чулася стрілянина і напад ворога було зліквідовано.

Все що було розташовано на полі коло Вільшанки і в самій Вільшаниці, обози всієї армії, розпорошені частини, вирушили слідом за штабом Київської дивізії, 5 кінним полком і гарматами Київської дивізії по наказу на схід в напрямку на Дмитрашівку, а далі розташувалися в лісах між Дмитрашівкою і Христощем. Обози були розведені по частинам і приведені до порядку. Вся піхота була знята

з обозів і влита в 5 піший полк, а окремі кіннотчики інших дивізій вліті в 5 кінний полк.

Під час відпочинку від Вартового Отамана штабу армії було одержано записку, в якій повідомлялось, що Командарм, взявши з собою кінну галицьку бригаду і 3 кінний полк, відправився на Ямпіль (занятий військом полковника Удовиченко), доручивши Отаманові Тютюнникові керувати рештою частин армії.

По армії був виданий наказ скупчитися по районах: Запоріжській дивізії в районі с. Качківці, Волинській дивізії — Вербки, Київській дивізії — Підлісовці — Кетроси.

Після відступу Київської дивізії з Вільшанки, село боронила Волинська дивізія.

Під час руху Київської дивізії між Вільшанкою на Казену Підлісівку, виявлений був наступ ворога на село Вільшанку. Негайно одна батарея була поставлена на позицію і обстріляла ворога фланговим вогнем і примусила його відойти. Чорноморський полк, який боронив Вільшанку, перейшов в контрнаступ і погнав ворога.

5 травня частини армії заняли назначений для них район. Частини армії У. Н. Р. таким чином, розбивши ворога на самому фронті, були вже по за межами большевицького фронту.

Похід був закінчений.

Цілих п'ять місяців військо У. Н. Р., будучи оточено зі всіх боків ворогом, пробивалося через ворожі лави і в решті прорвало фронт ворога і попало в спокійну зону.

Як радісно було дивитися на козацтво, котре цілком свідомо виконало свій обов'язок перед Рідним краєм і своїм Головним Командуванням.

Ранок дня Юрка був зовсім спокійний. Веселе проміння сонця освітіло села, що розкидані між гір Дністра — тут відпочовало козацтво.

Повилазило козацтво на гору, дивилося на краєвиди і вперше за весь час спокійно відпочивало.

І в уяві виникали старі малюнки козацького життя. Тепер воно відродилося: ось лежить козарлюга, закинувши оселедця за вухо і дивиться на небо, а он другий розповідає,

як пробирався через Вапнярку, а там старі малюнки походного життя — козацтво пре білизну, латає її, б'є нуду, направляє чоботи.

Кругом спокійно — спокійно й на лицях могутніх синів України.

У вечорі у Отамана Юрка Тютюнника відбулася бесіда. Зібралось старшинство дівізії і представники Уряду У. Н. Р. на чолі з Прем'єр Міністром І. Мазепою, який перебував останній місяць з армією.

В сердечних промовах були підведені підсумки манівцям і тут же намічений був широкий шлях будови Держави — притягнення до праці всіх творчих сил України.

Прем'єр Міністр І. Мазепа поділився з товариством своїми думками, що до будови Держави і розповів про ті заходи, які вживало Правительство У. Н. Р., щоб спасти Державу від катастрофи.

Могутнє „Слава“ неслося і Головному Отаманові і Правительству У. Н. Р.

Закінчилося свято.

На ранок армія тримала новий фронт, але вже під керуванням Головного Отамана Симона Петлюри, на чолі з Командуючим армією Омеляновичем-Павленком.

4.80 (1986)

р
л 4580

З ДРУКАРНІ І ЛІТОГРАФІЇ СТАН. ХОВАНЦЯ В СТАНИСЛАВОВІ.

РЛ 4580

П. Певний.

За волю та державність